

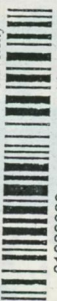




A558145

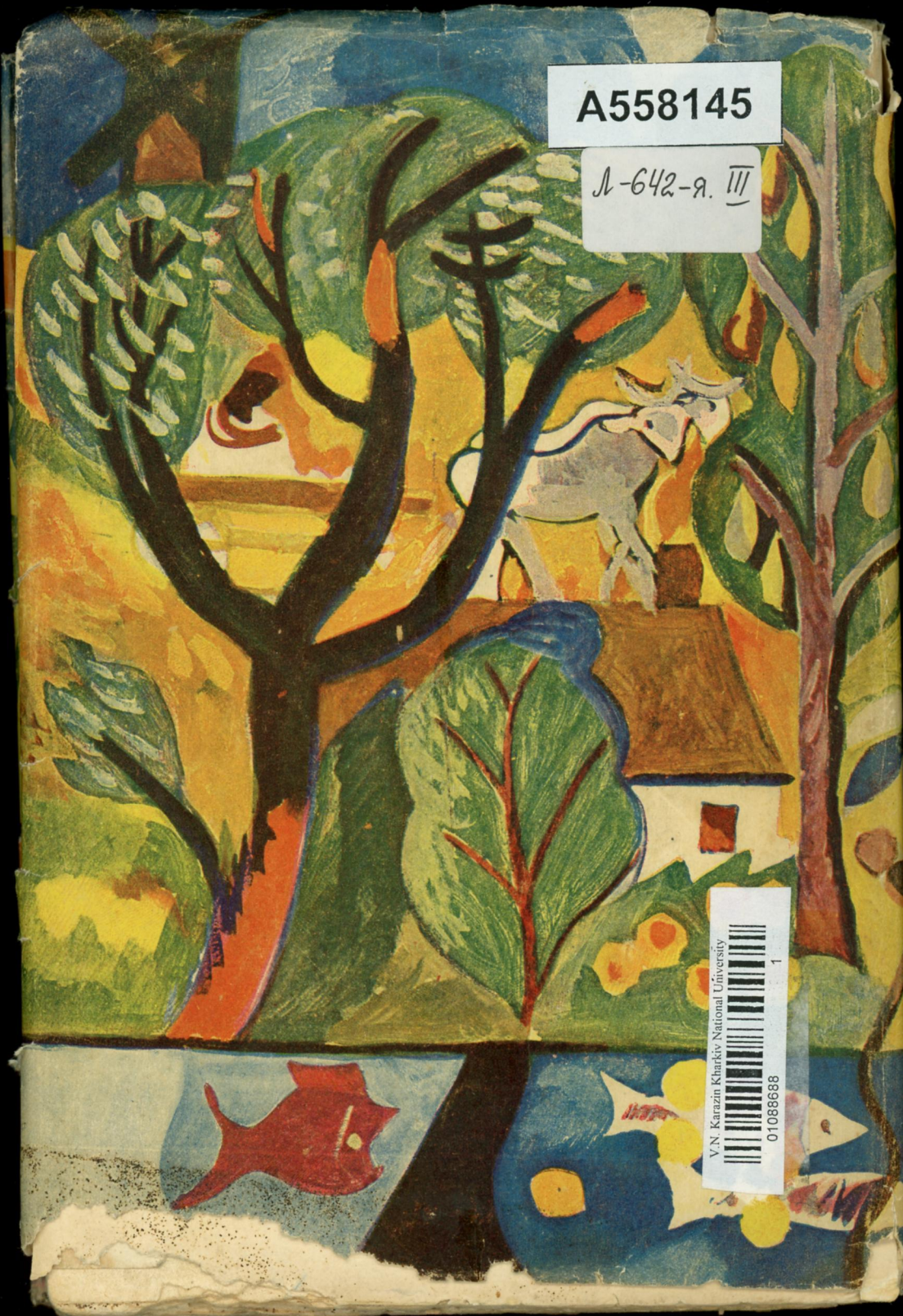
Л-642-я. III

V.N. Karazin Kharkiv National University



01088688

1





Д. Яковлев.

М. Чогаев

оп. Визско

Г. Семенов.

Андрей

Чужих

В. Пятниченко.

В. Ивочкин

Док. Нестер.

О. Кемин.

А. Лебедев

В. Чагаев

С. Милославский

Л. Сусловский











3



ЛІТЕРАТУРНИЙ  
ЯРМАРОК

АЛЬМАНАХ  
МІСЯЧНИК  
КНИГА ТРЕТЯ (133)  
ЛЮТИЙ — 1929

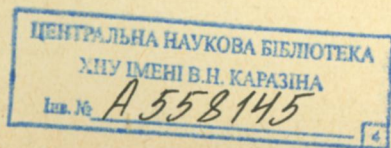
Д В У



Бібліографічний опис цього  
видання вміщено в „Літописі  
Українського Друку“, „Карт-  
ковому Репертуарі“ та інших  
показниках Української  
Книжкової Палати



Надруковано 5.000 прим.  
в друкарні Державного  
Видавництва України  
імені Г. І. Петровського.  
Харків, Укрпоштів 353.  
від 13/І 1929. Зам. 728



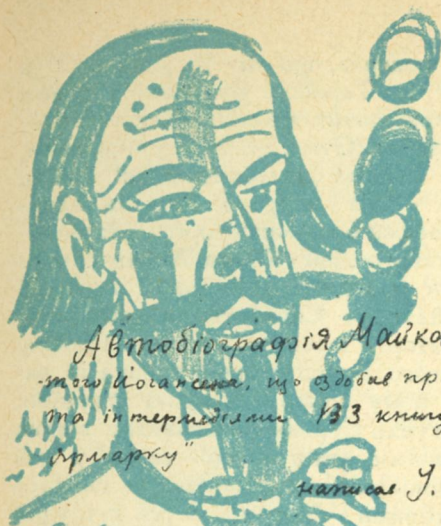
1-642-9. III



Галло! Галло! Галло! Усім!  
Усім! Усім! Говорить  
Ярмарком „Літературного  
Ярмарку“ на хвилі 500.000  
метрів із міста Харкова, сто-  
лиці Української Соціялі-  
стичної Радянської Респу-  
бліки. Читайте, шановні  
товариші, чергову 133 книгу  
нашого позагрупового  
альманаху!







## Автобіографія Майка Йогансена.

Майк Йогансен, що здобув прологом, епілогом та інтермедіями 133 книжку „Літературного Армарку“

написав Ю. Селенко.

Син Гелразуса з Майка Йогансен, - красний нащадок діда свого діда, що був писарем у селі Екау Митавської губернії, - першим своїм вірши вирізав ніжком на дверях Мою Й. хог опускалося коріння мого генеалогічного дерева в силу затверділого старини, всім першим вірши своїм з Майком Йогансен, вирізав на дверях Мою мимозного мовчати, мавши вже 9 літ з дня народження, дуже розумно філософствував там про Світострісін і смерть Протія, не дивлячись на це і ріс і ріс вгору і мав тепер один метр і 144 сантиметри заввишки

Дід мого діда був, таким писарем, за писарем, а мати Тамна Федорівна Крамарівська



була старобільська козачка, що дід її діда не був у дружніх стосунках із Тарасом Бульбою і разом з ним не ясирував українських дівчат до Кефи і Стамбулу, до Килії й Козлова. Отже, це було у віки, коли, за словом поета, на Україні „ревіли гармати“ і коли безрукий Сервантес, — ім'я котрого Мігуель записане незабутніми літерами в аналах історії людства, — писав свого незабутнього Дон - Кіхота Ламанчського і плакав, згадувавши у самоті днів своїх турецькі каторги. Мігуель Сааведра Сервантес плакав, згадувавши турецькі каторги і сестру свою полонянку донну Анну, і чубатого друга свого Грицька із далекого невідомого йому краю — з краю України. І, згадувавши їх, Мігуель Сервантес Сааведра зідхав тяжко і думками своїми летів кінець світа, у той кінець світа, де гомоніла пишна Візантія і де слалась країна козаків і каторжан — Україна. І ось тут, у цій країні, у хаті кінець столу сиділа в задумі українська жінка, ждавши і ніколи не дождавшись козака Грицька, свого мужа і, водночас, найбільшого друга, найбільшого з людей — Мігуеля Сааведри Сервантеса. Але вона не знала ні найбільшого із людей — Мігуеля Сервантеса, як не знала вона й долі Грицькової, що, будучи дванадцять разів втікачем із турецьких каторг, зазнав, зрештою, лютої смерті, посаджений на криваву палю. Українська жінка, що кінець українського столу, — сиділа низько схиливши голову. Ідесь у другому кінці світу так само сидів великий Мігуель Сааведра Сервантес. Вони сиділи печально і думали багато печального. І слъози їм поволі котились з очей. І от в цей час молодий Грицько син Грицька Скараного, запаливши в Стамбулі козацькі вогні, розбивав ґрати у гареми й в'язниці. І коли він уже летів назад на Україну, оздоблений якнайкращими квітами — гроном бранців і бранок, — в душі йому і в серці запалали враз дивні вогні. А чорноока бранка, сидівши серед ночі в козацькій човні і світивши йому тоді ясним і прекрасним сонцем, сказала йому чужою,



але чудовою мовою: „Любий козаче, я, донна Анна Сааведро. Я люблю тебе, скільки любити може сестра великого із найбільших, сестра Мігуеля Сааведра“. І віддала вона йому свою руку і своє серце І звід-ціль пішов мій, Майка Йогансена, рід по лінії моєї матері. І ось я, Майк Йогансен, стою своїми двома ногами і росту разом із трьох європейських культур, я, що дев'ятьох літ з роду написав свій перший твір німецькою мовою і, що, свій останній твір присвячу своїй, колись вільній в майбутньому, голубій і прекрасній Іспанії.

Тепер мені тридцять літ, я молодий і здоровий. Палю люльку, маю прозоре серце і ясні очі. Я не ношу ніяких окулярів, ні ультрамаринових, ні кольору індійського індиго. Мій фах — грати у теніс, більярд і інше. Це інше і є те все, що останется після мене, коли я, вмерши, не буду спроможний грати ні в теніс, ні на більярді.

Отже я, Майк Йогансен, умру в 1942 році і, оселившись в царстві тіней, буду вести розумну бесіду з Гезіодом, Гайне і Мігуелем Сааведро Сервантесом. Але я буду з ним говорити українською мовою, бо вірю, що наша квітчаста батьківщина є діамант у гроні вільних народів світу. І ще я скажу там, у царстві тіней, що я, Майк Йогансен, був при житті і залишусь по смерті одним із кращих поетів Української оновленої землі, що я, вовік невтомний, словом і ділом ніс призначений мені прапор гордо і високо. І скажу там також, у тому царстві тіней, що я, бувши поетом, сценаристом, романстом, лінгвістом, новелістом, автором граматик, поетик, словників, численних перекладів із мов усіх народів світу, в середині життя свого написав також і великі коментарі до коментарів великого філософа Авероеса і тим ще раз убезсмертнив своє ім'я.

Так ішли дні мого життя, Майка Йогансена. Це все, що я, син Езопа, міг сказати, підвівши голову од своїх многотомних і тяжких трудів. Амінь.



[Приклад неезопівської мови „Нині бує непевське літературне юродство : розперезалися різні блазні на штиб Йогансена“. (В. Коряк — „Українська література“, конспект, стор. 187).

Приклад езопівської мови „Я сам раз-у-раз був свідок, як тов. Василь (себто Вас. Блакитний — Ред.) роздавав з власної кишені безконечні (і безповоротні здебільшого!) позички різним „непевним“ людям, обдертим хлопцям, що прийшли з села чи то з приїжджої трупи, які згодом теж ставали відомими письменниками й спромоглися згодом навіть кпити з „мощів Еллана“. (В. Коряк — „Газетяр“, „Червона Преса“ № 12, стор. 20).]

Селям Алейкум!<sup>1</sup> Я, Ібн до книги сто тридцять  
Рошд, називаний від ТРЕТЬОЇ  
франків Авероес, а від ЛЮТИЙ 1929 Р.  
усіх, хто у книгу читав Стагіріта, називаний Великий Коментатор, я прийшов на цей торг, де дзвенять таланти<sup>2</sup>, сказати над ним свій суд. Хай допоможе мені Стагіріт! Боги послали Стагіріта на землю, щоб ми знали, що ми можемо знати й того що ми не можемо знати.

Якби Стагіріт міг прочитати також оцю книгу, він, учитель, сказав би, що в ній написане те, що є і що написане те, чого нема. Але доведеться мені, Коментаторові, слабим своїм розумом самому вирішати про цю книгу.

Коли Сатана звелів сказати мені, що мене кличуть через стіл пояснити про цю книгу, котра находилася в країні кінокефалів, то розум мій був дуже збенте-

---

<sup>1</sup> Циган з батіжком, золотий півник у синій свитці на опашки і Сірий Чортик Зануда подалися в відпустку. Літярмарком, не шкодуючи зусиль, викликав з Пекла ученого Авероеса, найкращого коментатора Аристотеля. — Р е д.

<sup>2</sup> Талант - монета. — Р е д.



жений. Розум мій був, як вода оаз, яку скаламутили спітнілі морди спраглих верблюдів. Я боявся, що не доберу тієї нової й небувалої мови кінокефалів, бо, маючи вони кінокефальські голови, мали б і розмовляти кінокефальською мовою.

Та, прочитавши з допомогою Всесвітньої Матерії і Великого Стагіріта деяку частину отієї книги, я побачив у ній деякі еллінські слова, як от авто, кефаль, кіно, електрон, паляниця<sup>1</sup>, і наважився її коментувати. Аджеж і Стагіріта коментував я, не добравши повного розуму еллінської мови і, судячи по суцільних уступах, увіходив у зміст усієї системи. Отож я відваживсь.

Але попереду, о людино, що постала з Матерії, Ібн Рошд, рекомий Авероес розкаже тобі, що він узнав із секстів про самий народ кінокефальський<sup>2</sup>. Що народ той повний суперечностей.

Він полюбляє авто і він полюбляє кефаль, слова еллінські, але він проти автокефалії. Так, плодюча земля і прозора вода, будши змішані, є бруд.

Отже, о сине Всесвітньої Матерії, читай цю книгу, і я, називаний від франків, Авероес, у міру слабого розуму свого, допомагатиму тобі я, Коментатор. І хоч університет у Паризі лютетійській спалив мої коментарі до Стагіріта, але я гадаю, що ти, сине Всесвітньої Матерії<sup>3</sup>, розумієш, що вогнем не можна знищити Коментарі, як нічого не можна знищити вогнем на оцій землі. То ж, селям алейкюм! Читай у книгу!

<sup>1</sup> πέλαγος — Ред.

<sup>2</sup> Авероес сплутав скітію з краєм кінокефалів. — Ред.

<sup>3</sup> Перед тим, як повернутися в Пекло, Авероес прохав у нас у двох словах познайомити читачів з його концепцією. У Всесвітній Матерії зародком лежать форми, що розвивають в вище і, нарешті, в дух. Авероес заперечував нестерпність душі і філософське значіння релігії Папа Лео X наложив анатему на Авероеса і авероїстів. Але вже Аль-Мансур-Якуб заслав його в Лювену коло Кордови за ересь. Все таки Авероес ще не був справжнім атеїстом. Він умер у 1198-му році.



По слухай  
мене кур  
носого хлоп  
чика —  
:увійди

ЯСНОСТЕ, ЯСНОСТЕ  
ЯСНОСТЕ,

Ворогам напоїв і тютюну  
з любов'ю присвячую

АНДРІЙ ЧУЖИЙ

— тугою ходою  
в  
повнокровно м'язисті  
людські  
ші" й го  
лови й за  
чини абсо  
лютно двері  
за собою  
:Заму  
руйся в  
людях:  
стань їх невід  
ємною  
власти  
вістю (і бу  
де тоді чу  
десно!  
:люди пере  
стануть: ци  
гарити,  
чити, зло  
чинити,  
а пір  
нуть усі в  
:радісну  
— творчу пра  
цю: бо з  
ясністю в  
:головах, кро

ви й м'язах —  
    ніякі тру  
    днощі й во  
 роги „в'ї“  
                                  „поза“ —  
                                  : нам не страшні!!!)  
 : Хіба ж  
                          — ти забула  
    — що це  
 : справжнє  
                                  твоє при  
    значення?!  
 Як же  
                          ж можна  
                                  забувати  
 : найширїй,  
                                  наймогутній  
 красуні: Ясності?!

Вірша А. Чужого                      І Н Т Е Р М Е Д І Я  
 „Ясносте, Ясносте,  
 Ясносте“ я, Авероес, для більшої ясности пере-  
 повім своїми словами, і він з чужого стане дуже  
 своїм та рідним.

„Послухай мене, курносого хлопчика: увійди  
 тугою ходою в повнокровном'язисті людські  
 „душі“ й голови й зачини абсолютно за собою  
 двері. Замуруйся в людях: стань їх невід'ємною  
 властивістю (і буде тоді чудесно: люди пере-  
 стануть цигарити, піячити, зло чинити, а пір-  
 нуть усі в радісну творчу працю, бо з ясністю  
 в головах, крові і м'язах ніякі труднощі й во-  
 роги „в“ і „поза“ нам не страшні!!!).

Хіба ж ти забула, що це справжнє твоє при-  
 значення?! Як же можна забути найширїй, най-  
 могутній красуні: Ясності?!“



Тепер кожний зрозуміє, що цей вірш проти Аль-Коголю і за Курилиху. Щоправда, я, Коментатор, не добачив у ньому ані рим, ані асонансів, ані будь-якого звукопасу і він не всолодив моє вухо. За те ж я добачив у ньому веселий і бадьорий заклик до невжиття Аль-Коголю і захований натяк на читання „уваг“, бо все, що ясне, і все, що правдиве, є тільки в „конспекті“. Співець нагадав мені того продавця в цербкоопі, що дав покупцеві чотири літрових пляшки горілки, одначе, пильно закликав його цієї горілки не пити, а подарувати її бідним (бо був продавець секретарем протиялькогольного товариства).

Вони замерли, ніби ков- КОЗАК ШВАЧКА  
гнули міцної отрути, і  
вона їм забила дух. Гала-Ю ЯНОВСЬКИЙ  
тів чуб один ворушився, звисаючи над оком. Подзьо-  
бане віспою обличчя Марченка стало страшним  
одразу — оббите морською водою обличчя — кольору  
сухого полину. Остюк безтурботно тримав у руці  
соняшника і поклав руку на Шахаєве плече. Остан-  
ній похмуро пригнувся на стільці, простягши наперед  
зціплені руки. Він наче сидів на сідлі. Новенький  
френч з плямами на плечах, де були погони, сал-  
датські штани і нові шеврові чоботи з острогами,  
букет весільних воскових квітів на грудях — так ви-  
глядав Шахай.

Це сиділи на скелі орли, напустивши на себе всю  
поважність завмерлих хвилин. Це — ще непорушена  
нічим тиша, яка розірветься через голосне квіління  
стріл, брязкіт щитів, іржання коней, і затремтить  
степ, затрясуться шляхи під копитами сміливих вер-  
шників. Чи знають вони свою силу і волю, замах  
клинків своїх, мужність серць і світло очей? Не  
знають вони ні сили, ні волі, ні мужности серць, ні

замаху клинків. Та що їм до таких дрібниць, коли вони почувають, що живуть! Їх четверо верховодить усім Ново-Спаським. Вони літають як птахи, кружляючи над рідними хатами, вище й вище, на синю скелю неба, ледве помітними крапками стають там, і насилу доходить згори завмираючий клекіт. Вони живуть!

— Ворушися, чортова клацалка! — сказав крізь зуби високий Галат. Проте, сам він не ворушився, упираючись рукою в бік і одставивши ліву ногу. Наймолодший з чотирьох, він був і найнетерплячіший.

Марченко сердито скосив очі на Галата, і в цей момент фотограф клацнув затвором. Так вони й залишилися на платівці — ці Марченкові косі очі.

— Готово, — сказав фотограф, граціозно вклонившись чотирьом друзям.

Вийшли на сільську вулицю. В повітрі літало довге біле павутиння. Ранок, чудний ранок Шахаєвого весілля кінчився. Галат біг попереду — довгоногий, тонкий і чубатий. Остюк забирав усю землю під себе, ступаючи кривими ногами кіннотчика. Він розмахнув правою рукою, а ліва увесь час висіла, не рухаючись, наче нею вічно притримував Остюк шаблю. На Марченкові була матроська сорочка і капелюх, тільки славетний кльош було запхано в чоботи. Шахай ішов, нечутно ступаючи по порохнявій дорозі.

— Ми знялися на карточку, — сказав похмуро Марченко. Він трохи гаркавив.

— На карточку! — прокричав Остюк сильним голосом: він звук бути вахмістром в ескадроні. — Тепер революція!

— Ми забули знятися з шаблями. І з револьверами в руках...

— Ми виходимо на дорогу, — раптом почав Шахай, перебивши Галата, — дайте мені тільки повінчатися. Як на карточці ми разом, так і скрізь чотири наших



голови не виходять з карточки. Ось ми всі нежонаті йдемо, а сьогодні я повинчаюсь, і всі ми повинчаємось, і одружить нас із собою далека путь та грізне життя.

Вони дійшли до ярмарку. Осінь, найкраща пора, пахла з усіх підвід Пшениця, ще не продана, стояла в лантухах. Її мідяне зерно полято сонячним блиском. Вози гарбузів, кавунів та яблук, гарби соняшників, фортеці з капусти, буряків, картоплі, вінки цибулі, ще яблука, огірки, баклажани—все, що вродила випрацювана земля.

— Революція здала нам козирів у руки. Ми їх триматимемо, доки прийде наша гра. Я не знаю, що буде в містах, бо я загубив нитку до тих, що там керують. Але тут у нас ми будемо готові до того, щоб не дати нігде, нікому, нічого за нас вирішувати. Наше слово—у нас у пальці, а в руках шаблі і кулемети, і тридюймовки і сам господь! На колосальній площі віє зараз вітер, немає жодної влади, а кожен ярмарок—настояща революція.

Шахай показав рукою навкруги.

— Ось ті, що приїхали на наш клич. Я чекаю з дня на день від телеграфіста на станції повідомлення про офіцерський ешелон з фронту, який варто було б обеззброїти.

— Може їм, розумієш, теж треба зброї вдома? — сказав Остюк.

— Гасити революцію? Бач, вони поодиночі не можуть, вони їздять ешелонами! Справедливий і правий лише той, хто перемагає. Годі тобі згадувати за дурну справедливість. Сила і воля до життя—ось найсправедливіший закон. Хватай за горлянку і відбери зброю, а потім хай кажуть, де несправедливість. Мало тобі зуби били за твій вік?

Так розмовляючи, вони дійшли до валки підвід, що розташувалися на ярмарковій остроні. Добрі військові хургони, коні, аж репаються, брезенти зверху, і під ними на двох возах кулемети. Хазяї





коней поважно ходили навкруги, лускаючи насіння, і груди їхні розпирало чекання.

— Здорові були,— сказав Шахай привітно.

— Здоров,— відповів йому Шворень,— рябий гевал, що пишався з свого кулемета, котрого він з братом Санькою привіз з фронту.

— Мовчи, дурень!— крикнув на нього Санька, метко підбігши до Шахая.

— Ми приїхали — притишив Санька голос,— приїхали з усією бандою. Нас двоє, та Виривайлів аж четверо, Бубонів Петро з кулеметом, Василишиних два брати з хутора, дядько Макар — чередник. Отакі ми всі.

— Сила велика, а головне — надійна, — промовив Шахай, ручкаючися з усіма названими людьми, — я вас запрошую до себе на весілля сьогодні.

— А кулемети?

— І кулемети. Галат заведе вас до мого двору, а я піду ще погомоніти з людьми.

— А ми? — запитали Остюк та Марченко.

— Ви ж друзки. Підіть постережіть, щоб ніхто церкви не вкрав.

Шахай пішов між возами, питаючись за ціни, за врожай, за кількість салдатів, що поприходили з фронту. Він ходив по ярмарку, переступав калюжі, ніби широкі ріки, баклажани нагадували йому кров, черетяне віниччя біля яток перетворювалось йому на пишні бунчуки, плахти на руках — на прапори, і вітер над ярмарком — на гомін і шум армій. Бджола сіла Шахаєві на руку — він не прогнав її, доки та сама не злетіла, відпочивши. Пахло свіжою соломою і осінню.

До церкви люди посходилися, як на великдень. Церкву колись будували ще запорожці — вона була тісна і старовинна. За всім доглядало певне хазяйське око братчика низового, бо міцніше зробити церкву не стало б хисту й нині. Все окували залізом.



Навіть панікадило було такої неймовірної ваги, що влітку, підчас одправ, порипували сволюки, на котрих воно висіло. лускалися дошки, і, здавалося, втягне хреста з бані до церкви ця щира запорізька пожертва. Суворі звички Січі Запорізької відбилися на церкві. Ікони було змальовано з братчиків - будівників, з кошового отамана, з курінних. В такій церкві ставало страшно серед вусатих чорних лицарів, уквітчаних оселедцями, в козацьких свитах, жорстоких та відважних. Вони позирали зі стін, переморгувалися один з одним — часто з призи́рством до модельників, іноді — вибачливо, рідко — з потуранням. Та парафіяни вже позивали до своїх ікон.

— „Ой, скинемось та й по таляру,  
Та купім коня отаману!“

Галат мугикав собі під ніс, обходячи церкву. Свічок наявно не хватало. Вусаті ікони гнівалися зі стін: їм треба більше світла. Але й так церкву не було вже давно освітлено. Хіба що запорожці, повертаючися з морських походів, клали вози свічок перед святими кошовими в церкві і викурювали їм же цілі шапки росного ладану зі Смирни.

— „Ой, скинемось та по другому,  
Та купім коня з попугою!“

Галат незадоволено пересунув кованого ставника з сотнею свічок — від святої Варвари до ікони Pokрови, де в натовпі стояло чимало чорновусих козаків з булавами й перначами. Його не заспокоїло це регулювання поваги до свого брата — мужчини. Остроги його дзвеніли вдовж і впоперек, по за́капелках, по притворах. Він не спинявся доти, доки не знайшов десь у схованці ще оберемка свічок. Пономар тільки здалеку слідкував за Галатом. Жарти погані, коли справляє весілля сам Шахай!

— „Купім коня та вороного,  
Та й поїдемо в чисте поле!“



Свічки всі порозтикувано. Церква ніби виповнилася жовтим жаром. Він лежав купами на панікадилах, перед іконами, ворушився, коливався, наче жив багатобічним життям серед білого дня, під проміннями, пасмами світла крізь вікна.

— Поїдемо та в чисте поле,  
Та в чисте поле, в дібровоньку!

Галат зупинився, задоволено оглядаючи свою роботу. Помітити когось в церкві — того, хто прийшов тільки до Галата — він не помітив. Люди стояли не похнюпившись, на вінчанні церква робиться веселим храмом поганського древнього бога. Це — Даж - бог, бог - сонце, бог - година, бог зрозумілий, простий і гулящий. Дівчина заступила дорогу Галатові. Соромлива, хупава дівчина подивилася в його чорні очі, як у криницю з холодною водою. „Вийдеш, Хомо, на вулицю? Як я за тобою скучила!“ — „У церкву несе тебе, Васько“ — пробурчав Галат. Узавши за рукав дівчину, він повів її на крилос. Там уже стояла півча.

Ударили в дзвони. Мідне овкання заходило до церкви крізь двері. Зайшов Шахай. Його наречена ще не прийшла, він послав за нею дружків — Марченка й Остюка. Надія охоплювала всього Шахая. Широкі степи лежали перед ним і його селом. Велетенський хаос, котрий опанував землею, був, як море, що порозбивало човни. Треба триматися на острові, доки витратить силу шторм і хаос стане пасивним. Тоді — шаблею захищати руїни. Поодрубувати руки всім, хто потягнеться підкоряти вільний нарід, хто захоче різати його землю, як хліб, і їсти, захиляючись від жадоби, від страху, що хтось дужчий одніме шматок. Шахаєві приходило на думку царське панування, уся історія народу — славна, гучна і завше великодушна. Козаки-сіромахи проходили довгою валкою: всі чеснотники, хоробрі гультаї, морські розбійники гордо ступали на великих землях, всі



лицарі честі своєї сіромашної й мученики. Максим Залізник, Семен Неживий, Яків Швачка, Іван Бондаренко — всі славні колії, чисті серця 70-их років XVII віку, месники за кривду, за бідних! Вони проходили перед Шахаєм, як жорстока пам'ятка, як пересторога, як нагадування про панську віроломність, царську розправу, про опоганення хліба-соли дружнього столу, вони проходили з вирваними ніздрями, з клейнами на лобі, несучи в руках свої голови, напхані гречаною половою, вони пропливали, несучи свої ноги, поклавши на плечі поодрубувані руки. Петро Кальниш — останній кошовий Січі, цокотів чотками в самотньому затворі Соловецького монастиря: двадцять сім років праяв старий степові думи, дивився на свій край аж з Білого моря, плакав, крізь туман не добачаючи прийдешніх віків, радів сонечку, коли воно проглядало через сіру млу півночі. Шахай клянеться собі, обходячи церкву, зупиняючись перед святим козацтвом на стінах, клянеться не допустити жалости до серця. Клянеться, що не віритиме нікому, хто лежатиме під його шаблею або сидітиме за його столом. Він клянеться і цілує в плече сивовусого курінного. Надія обволікає його, як мариво, як отруйний фіміям великих подій. „Револуція — велике слово“ — думає Шахай і відчуває, як по хребту в нього лізуть комашки. „Всі щасливі, нема царя. правитиме нарід, розіллються медові ріки, щастя й радість!“

До церкви підїхала тачанка з молодого. Одразу всі люди в церкві загомоніли. Шахай прокинувся від своїх думок і поспішив до виходу. Там він зустрів молодого і увійшов з нею назад. Півча заспівала „Гряди!“. Голос Галата далеко вилітав за крилос. По всіх кутках брєніли шибки від співу Галата. Вийшов з вітара піп і став вінчати. Марченко й Остук переморгувались із своїми друзями.



Весілля справляли по-старосвітському.

Дружки летіли верхи на конях по вулиці, на рукавах білили хустки. По дорозі хутко шикувалися заслони, щоб перепиняти молодих і вимагати викупу. По хатах у молодого й молоді востаннє оглядали столи й перевіряли, чи все є так, „як годиться“. Баба-розпорядчиця не злазила з печі і звідти керувала весільним чином. Вона захворіла, пішовши до молоді розплітати косу і співати сумних пісень: пісні були навдивовижу дзвінкі і жалібні, а бабина горлянка рипуча, роки бабині лежали на її сухих плечах, як гаряча повсть, а ніч осіння—холодна. Пострілів пролунало стільки, скільки годилося, віно було повезено до молодого, а тачанка з Шахаєм та його дружиною заїхала до тестевого двору.

Скільки пісень погублено тепер—старих і розрадних! Скільки мелодій увібрала в себе чужа гармошка—захрипла гістєричка, де ноти тьмаві, а пісні метушливі й неповажні, де знижується мистецька глибина мелодії, гармошка—демагог, багатоголоса перекупка! Ось співає скрипка чи розмовляє кобза: одна, ледве помітна нота простягається в повітрі, і її коливання таке ж, як і коливання повітря. Струна дає чистий,— до божевілля—звук. Коливаються віки, вузьке коло часу поширюється на все життя всього народу. Рівна, прозора, проста до геніяльності нота з'єднує віки. Завмирають люди, дрижать їхні плечі від розкритої таємниці, тремтять вії від набіглої щасливої сльози. Та скрипка грає далі. Нота міниться, пролітають дрібні сплески звуку, ніби в скрипці проривається сміх. Обличчя яснішають. Розчулена до краю душа жадібно сприймає веселі звуки. Ноги самі стукотять такт. Годі вже їх стримати, коли гae зворушлива скрипка. Старе й молоде рушає в танок. Ходором ходить подвір'я. Бубон клацає й гупає, як веселий парубійко. Переплуталися пари: на втіху, на сміх. Та скрипка вже стомилася.



Десятки рук частують скрипака, кожний хоче з ним випити, поцілуватися, кожного скрипак хоче пославити на скрипці, і постає галас, гомін.

— „Поміж трьома дорогами,—

починають легко, поволі дівочі голоси.

— „Рано ра - но !

допомагають їм хлопці.

— „Поміж трьома дорогами; ра - не - сенько !

Дівчата стоять у гурті, обнявшись. Хлопці оточують дівчат. Пісня радісна охоплює подвір'я.

— „Там здибався князь з Даж - богом, рано, ра - но,  
Там здибався князь з Даж - богом, ранесенько:

Сонце спускається на вечір. Воно дивується, як можна йому зустрітися з князем, з молодим. Сонце поломеніє.

— „Ой, ти боже, ти Даж - боже, рано, ра - но,  
Зверни ж мені з доріженьки, ранесенько.

— „Бо ти богом рік від року, рано, ра - но,  
А я князем раз на віку, ранесенько !

Хлопці підморгують дівчатам. Скрипка відпочила й запрошує знов до танку. По землі розтікається вечір. Вечірня тиша опановує землю. Тільки на подвір'ї Шахаєвого тестя гримить бубон.

П'яна баба - розпорядчиця співає на печі. За столом точаться розмови, сліпий музикант перекидає чарку для чистого голосу, мостить свою кобзу, настраює струни. Поважне товариство сидить за столом. Червонощока наречена соромливо поглядає на гостей. Галат тримає голову обома руками, щоб вона не впала на стіл.

— „Ой у саду голуби гудуть,  
Ой у саду голуби гудуть,  
Аж в світлоньку го - ло - си і - дуть...“

Баба співає старечим, верескливим голосом. Вона згадує молодість. На неї сходять видіння далеких років, молодих бажань.

— „Порадь мені, моя матінко,  
Порадь мені, моя рідная,  
Кого брати та у бояри ?

— Цікаво, кого треба брати в бояри? — промовив Шахай, — мабуть, багатих та дужих. Чи, може, козаченьків з Січі?

Усі засміялися.

— „Збери, сину, всю родину,  
І близькую, і далекую.  
І близькую, і далекую,  
І вбогую, і багатую“.

Ніхто не міг витримати, щоб не зареготати на всю хату. Бабу почастували чаркою. Вона взяла чарку в руки і доспівувала пісні. Де в неї узявся голос?! Останні слова, як дорогоцінні яства й напої, баба клала просто на стіл, і ще довго радувалася з них захоплена кумпанія.

— „Багатую — подарочки нести,  
Убогую — порядок вести.  
— „Багатую — щоб напиться,  
Убогую — пожуритися“.

Співачка випила чарку так, ніби добра дівка була, і кинула посуд на долівку, зухвало вигукнувши: „Гірко!“

Серед загальної тиші, котра постала після поцілунку Шахая, зарипіли легенько струни на кобзі, зашуміли, загули, як весняні джмелі, як жовті працьовиті бджоли. Руки торкалися до струн ніжно, і кобза дзвеніла, немов в чеканні.

— Чого ж ти нам заспіваш? — запитав молодий. — Про честь, чи про хоробрість, про обов'язок людський, чи про лицарську славу?



— Мало тепер чести між людьми. — несподівано басовитим голосом одповів кобзар, підводячи до товариства свою голову з порожніми білими очима. Це була замкнена в собі людська істота: за плямами очей горів людський мозок і ніколи не мав надії вийти на світло.

— Мало чести, — сказав сліпий, — і немає хоробрости. Ходжу я по світі, до моря доходив — злодій нарід тепер повівся. Скільки разів мене обкрадали, би́ли й сміялися з моїх пісень. Од діда й прадіда пам'ятаю я пісні, а самому не довелося ще й однієї скласти. Чутки ходять скрізь по землі, я дослухаюся до всього, що віється по дорогах, до всіх пісень, до всіх розмов. І — ще нічого я не почув, люди. Сліпому тяжко, а зрячому — ще тяжче.

— Слухай, діду, — в голосі Шахая забреніла воля, — ось тобі моя голова, діду! Клянусь родом своїм чесним, клянусь дідом кріпаком, працідом — запорожцем — не загинула іще честь і хоробрість! Любов і ненавидь, дружба й самопожертва вже підносяться з забуття. Революції ми не приспимо. Яка воля віє над землею!

Остюк, Галат і Марченко, ніби за командою перехилили чарки. Вони відчували вже вітер шляхів на щоках. Звичайні слова, може, й незрозумілі їм, збуджували в їхніх серцях гордість. Через це вірили в зорі і прекрасні ідеї, в чистоту і мужність людської душі. Такі люди ходять по сторінках історії, як по своїй хаті, і дивно стає, чому після них постають зруйновані міста, кров, пустка, смердючі трупи. Може, завше шукання людського, справедливого і достойного дає такі наслідки?

Тимчасом Шахай частував гостей: братів Шворнів — розумного Саньку й пришелепуватого Митьку; Макара — колишнього чередника, рудого велетня із страшними вусами, кудлатою червоною головою і з дитячими блакитними очима; Бубона Петра — найкращого в світі наводчика, котрий міг би набоями



обкопати навкруги, мов межею, своє поле з трикілометрової дистанції; братів Василичиних—незрівняних розвідників, телефоністів і — у вільну годину — музикантів; Виривайлів — чотирьох соколів, що загинули згодом усі, — один по одному, рубаючи шляхту, стріляючи кадетів, домучуючи генералів: Виривайла Івана — геніального сурмача з неймовірними легелями, котрий міг перекинути всі стихії, збудити мертвих і виповнити поле бою тривожним, полохливим, зворушливим, переможним сигналом; Виривайла Петра — комбрига кінної, майбутнього героя Успенівської операції, котрому зробив поминки Шахай, наказавши зарубати над його тілом сотню полонених; Виривайла Семена — першого в армії злодія, що обкрадав усі кінні полки і щодня мав нового коня, а його ескадрон — навіть пташине молоко; Семена зарубав третій ескадрон, оточивши його своїми сто двадцятьма клинками в полі, вислухавши глузування і лайку, давши йому змогу попрощатися з білим світом; Виривайла Панька — гордість піших і кінних полків, кулеметчиків і гарматчиків: Панька, що складав пісні — гострі, як бритва, співав їх так, що вершники падали з коней від реготу, і вивчив солідно лаятись увесь свій полк — він командував потім полком.

Найважливіша річ — вибрати людей. Це Шахай знав, допитливо оглядаючи гостей. Тут були потрібні люди. Вони цілком підкоряються волі ватажка і командира. Наполеон і Петро Перший завше стоять прикладами — як треба вибирати людей. Жорстокий Даву, стратег Удіно, Ней, блискучий Мюрат, інтриган Меншіков, ще сотні невідомих — всі й померли б офіцерами, синами скульпторів, писарями в нотарів, корчмарями, пирожниками. Їх усіх знайшов державний розум, геніальне передбачення великих людей.

— Хай заспіває про Супруна-козака, — сказав Панько Виривайло, — ох і пісня ж грусна!



Загальна мовчанка підтвердила, що Панькове бажання припало до серця всім. Молода встала од столу і сіла поруч сліпця, мовчки торкнула дерев'яну опуклість кобзи. Очі молодої — вогкі й привабливі — були трохи сумні, як завше сумні є очі всіх степовиків, усіх птахів степового краю, у всіх дівчат великого степу. Акорд пролунав у хаті. З акордом зайшла знадвору дівчина й сіла до Галата. Подвір'я ж танцювало.

— „Ой, не знав козак,—

голос кобзаря нерішучий, кволий, непевний — козак  
широ не знав,—

— „Ой, не знав Супрун,  
А як славоцьки зажити,  
Гей, зібрав військо славне запорізьке  
Та й пішов він орду бити“.

Струни зайшлися цілими оплесками звуків. Згадки, спогади несла їхня хвиля. До берега наче докочувалися ці звуки і ховалися, як хвилі у піску. Серед тиші народжувалися шелести степів, тупіт копит кількатисячного загону Супруна. Кобзар торкає струни ніжніші і ніжніші. Тонші й тонші звуки тихо злітають з його пальців. Звуків меншає — і швидко — одна тенькає струна, і довго в кутках хати чує напружене вухо її відгомін і луна.

— „Ой, у неділю рано - пораненьку  
Супрун із ордою стаявся,  
А в понеділок в обідню годину  
сам в неволеньку попався“.

Молода зідхає. Голос кобзаря став трагічним, наче він розповідає про рідного сина. „Сьогодні неділя“, — думає Шахай, — а завтра понеділок. І обідня година“. Галат щось говорить на вухо своїй дівчині, доки звучить мелодія після останніх слів кобзаря. Галатова дівчина червоніє, і її очі заволікає хвиля ба-

жання. Панько Виривайло не має сили витерпіти. Він прикладає долоню до рота і пронизливо виводить божевільну ноту пісні.

— „Ох, і ти козаче, козаче Супруне!

До Панька долучається речитатив кобзаря. У нього тремтять губи від зворушення. Але слова його тверді й розільні, як докір.

— „А де ж твої прегромкі рушниці?“

По павзі обидва годоси — Паньків і кобзарів — дружньо виводять гіркі слова відповіді. Тихо, похмуро, гірко говорять вони про свою біду. Покора людини, що потрапила в горе.

— „Гей, мої рушниці в хана у світлиці,  
Сам я, молодий, у темниці“.

Знову бренчить сама кобза. Вона бренчить, як гіркість Супрунового життя. Розчарування і туга за рідною стороною. Струни дзенькають, ніби падають у безвість дзвінки краплі часу.

— „Ох, і ти козаче, козаче Супруне,  
А де ж твої воронії коні?“

Розпачливо допитуються два голоси — мелодія й речитатив. Відповідь вже їм відома, і вони питають Супруна, тільки щоб поплакати з ним в неволі і пожуритися разом з його пропащою головою.

— „Гей, мої коні в хана на припоні,  
Сам я, молодий, у неволі“.

Співають самі струни, покірно хилить голову людська доля. Але, що це з ними сталося, з тими струнами? Вони починають грізно рокотати. Рве пальцями їх незрячий музик. Без жалю б'є їх рука, а вони, покірні, вже розійшлися по хаті бадьорими, сильними звучаннями. Іван Виривайло зідхає на всі свої велетенські легені.



— „Ох, і виведіте мене, виведіте  
На Савур-могилу,  
Гей, нехай стану, гляну подивлюся  
Я на свою Україну!“

Молода співає вже дзвінким голосом. Та й усі присутні хочуть співати, і починають із своїх місць. Лунає голосна пісня, тривожна сила і збуджена радість суворости. Ніби над степами ширяє її пісенна величність, прославляючи давніх мешканців степу.

— „А з тої могили видно всі країни,  
Сиз орел літає,  
Гей, стоїть військо славне запорізьке  
Та як мак процвітає!“

На цьому закінчується весілля в хаті молодой. Настає вечір, і лізе на небо червоний місяць.

Дружина Шахая не могла заснути. Вона чекала чогось більшого від цієї ночі. Уява малювала майже божевільну насолоду. Млюсть незайманости п'янила дівоче серце. Та прийшов такий Шахай, і вже немає дівочих мрій, зникла туманна далина, прозора міниться обрій. Біль, втома і незручність — холодили новонароджену жінку. Хотілось плакати від розчарування, хотілось забути цю розкриту таємницю і знову коливатися в повітрі, як марево, ходити росою по воду і щоразу чекати там чорновусого парубка, котрого вона так гарно вміла вишити на рушниках. У Шахая немає вусів, його холодні, тонкі губи цілували соромно, як нігде не написано по книжках. Навіть досвідчені дівчата — подружки — не казали нічого подібного, що так можуть цілувати губи чоловіка.

Шахай поворухнувся, поклав руку на шию дружини, і на мить здалось, що він прокинеться. Та він засвистів носом ще дужче. Молода злякалася і почала його будити. Напівсонний Шахай притиснув до себе її і, вмить спалахнувши нестримним бажанням, задовольнив його. Потім він заснув знову, не ви-



пускаючи дружини з обіймів. Прохолода великої хати посвіжила чоло жінки. У неї зростала й зростала ніжність до Шахая. Пливли години першої ночі людс кого подружжя.

На подвір'ї вистрілив хтось із револьвера. Потім голос Марченка страшно вилаяв Шахая, пролунав ще один постріл, куля влучила у вікно хати. Молода злякалася і затремтіла на ліжкові. Шахай не прокидався. Молодій здалося, що він мертвий. Вона припала до нього жадібно всім тілом і охопила його голову голими, теплими руками. „Чого тобі, любя?“ — запитав крізь сон Шахай, — „то певно хтось напився з хлопців. Спи, голубко“. Він бурмотів ще крізь сон. Ніч проходила тривожно й мертво, як людські останні ночі, як останні сни засуджених. Це була ніч спокійної радості. За півгодини молода побачила, що Шахай лежить з розплющеними очима. Не подаючи знаку, вона стала крізь вії слідкувати за чоловіком. Вона знала, що не доспить цієї ночі до ранку, і тому трохи згодом не дивувалася, коли прийшли до Шахая з телеграмою із станції.

Розплющені очі Шахая закрит, затиг туман. Так буває, коли очі людини повертаються до себе в мозок і розглядають те, що відновляють їм мозкові клітини: картини вчорашнього, образи давнього, мрії прийдешнього. Шахай побачив смиренного ченця Залізняка, котрий в темну квітневу ніч 1768 року вийшов з ватагою з Мотрониного лісу. Підтикавши поли ряс, їхав Максим монастирським жеребцем. Позаду його йшла босими ногами по дорозі ватага. Вона простувала до Медведівки святити ножі, бо свяченими тільки й не гріх було колоти. Це — не Мазепа — прозорливий політик, не Сковорода — європейський розум і філософська голова, це, нарешті, не загадковий Хмельницький, котрий боявся вхопити головою рукою жарину щастя. Іде це анархічна сила,





що тільки руйнує, повстає катастрофічно і зникає за обрієм, як фантастичний вогнений птах. Він безпомічний — цей ватажок. Він хоче знайти біля себе людину, що бачила б ширше й далі; він хоче вірити всім, не загубити результатів відваги. Залишає ж по собі тільки згадку про пожежу, пісню про тортури та іскру негасиму, що десь тліє в нетрах мозку до нового, божевільного діла. „Треба співати й про таких людей“, — думає Шахай, — „хай не загине на землі боротьба проти гнобителів!“ „Вони сміливі ці анархічні велетні, вияв сили і відсутність точки, до якої треба силу спрямувати. А зрячі прийдуть потім, витопчуть колосисті царини конем і застромлять списа глибоко на межі. Але треба берегтися анархічних сліпців: їхні діла відсувають перемогу в темряву прийдешніх віків!“ Так снувалася думка в Шахая.

Надворі почала бренчати кобза. П'яний кобзар здався на прохання Галата і вчив останнього співати пісню про козака Швачку. Музика знав, що над подвір'ям висіло нічне небо, людство спало по своїх хатах, а останній гуляка з Шахаєвого весілля давно вже вгомонився там, куди встигли донести його ноги. Проте серед ночі постала кобзарєва пісня. Галат обнімав кобзаря, щоб той не хилився назад, допомагав тримати кобзу і підбадьорював прокльонами. У сліпого повні очі світла від міцної горілки, йому було видніше такої ночі грати, ніж по дню.

— „Гей, хвалився та козак Швачка,  
Під Білу Церкву ідучи:  
„Гей, будем, брати, та китайку драти,  
Та в онучах топтати!“

Галат совісно проспівав цього куплета й собі. Сліпий його виправив, показавши, як досягти бадьорости й безтурботности в мелодії. Пісня коливалася, як самотній вершник на обрію.



— „Гей, казав еси козак Бондаренко,  
А що славонька буде:  
„Гей, будем, брати, та поли драти,  
Та плечі латати!“

— Це ви, діду, про нас,— не витерпів Галат, і до Шахая долетіло тремтіння його голосу,— бісової душі віри!

— Ти, Марченко, з нами не поїдеш. Тобі я віддаю десятох оних людей. Хлопці, слухайте Марченка. Обидва Шворні, усі Виривайли, Петро Бубон, Васишині й Макар — я залишаю вас Марченкові. Зі мною поїдуть Остюк, Галат та ота сотня охочих, що прийшли сюди на наш клич.

Шахай пройшовся по залі станції і трохи помовчав. Біля нього було тринадцятеро людей. Блимала на столі гасова лампа. На пероні гомоніли партизани — їх перехвилював цей туманний ранок, що потроху розганяв темінь ночі.

— Ми зустрінемо ешелон на Варварівці. Спробуємо його обеззброїти і пустити далі без зброї. Ми не встрянемо в жадний бій. Нам треба тільки зброї, і ми її заберемо в тих офіцерів, що їдуть з фронту додому. Зброя за всяку ціну! — ось наше сьогоднішнє гасло. У кого в руках зброя, той і буде диктувати події.

— Понімаєш,— сказав Остюк,— вони можуть ще перед Варварівкою повернути праворуч і поїхати іншою колією. А ми на Варварівці їх не побачимо.

— Ця дорога ближча, Остюче, телеграма каже, що вони можуть поїхати тільки через Варварівку. Вони хочуть швидше дістатись додому, щоб захищати свої мастки від революції, і нащо їм їхати не по простій дорозі?

Остюк згодився, а за ним закивали головами Марченко й Галат. Все передбачив їхній друг.

— Та я подумав і про те, чого ти боїшся, Остюче: я не беру з собою цієї десятки на чолі з Марченком,



і хочу, щоб Марченко їх повів до станції Полтавки і там пересидів день, чекаючи ешелона. На той випадок, коли ешелон не піде на Варварівку, а піде на Полтавку, ми будемо певні, що він все рівно від нас не втече. Ти візьмеш його, Марченко?

Останній — ще не зовсім тверезий після весілля — закліпав очима і почухав волохаті груди. Молодший Виривайло осміхнувся до Шахая і вдарив долонею по плечах Марченка. Остюк клацнув острогами.

— Ти візьмеш його, Ничипоре Олександровичу? — повторив Шахай.

Дурний Митька Шворень поплював у руки і крикнув: „Заметем!“ Нарешті Марченко пропитим голо-  
сом вимовив:

— Даси мені фугасів зривати рейки? Із ними я й чорта візьму.

Шахай погодився і наказав Остюкові віддати Марченкові те, що останній просив.

— А ми з чим поїдемо? — промовив Остюк. — У нас їх штук п'ять усього є.

— У нас сила більша, ми без фугасів і кулеметів обійдемось, а Марченко мусить мати і підривні засоби й обидва наші кулемети.

Цю фразу було сказано таким тоном, що ніхто не посмів піднести голоса, щоб заперечити. В голосі Шахая брєніли ноти непохитної волі, і чувся металевий тембр.

— Тільки виїзди зараз же до Полтавки, — сказав Шахай, — туди рахують сорок верстов з гаком. Щоб ти не спізнився мені. Марченко!

З цими словами Шахай пішов на перон. Там стояв під парюю паротяг з кількома вагонами, і висів в повітрі густими пасмами туман. Люди заклопотано снували по пероні, чекаючи свого Колумба. Мета їм була темною й невиразною в такому скаженому тумані, що, ніби море, затопив степ і цю непомітну станцію. Чи є та загадкова земля, до якої простував їхній ватаг, чи нема її за безлічку хвиль таємного



та грізного моря? Люди цього не знали, і стояв туман над ними і над станцією, туман ранковий, котрий втричі оманніший за нічну темряву. Застережливо стискалося серце, руки матерів ввижалися в туманових хвилях. Проте, всі пестили свою зброю: одрізана, карабіна чи гостру косу і марили прийдешніми радостями невідомої землі.

— Брати! — виголосив Шахай, ставши на драбинку, що вела до товарового вагону, — схилімо наші голови перед тими, що впали на фронтах! Перед пам'ятю тих, кого розтерзав царський устрій! Хай буде їм вічна пам'ять!

Партизани познімали шапки і тримали їх ніяково в руках. Кожний згадував брата, чи товариша, і розтоплювався, як лід.

— Вам уже казали, куди ми йдемо. Ми йдемо здобувати зброю, щоб не повернулося ніколи назад те, що було. Ні криваві fronti, ні вовкулаки — царі, ні прокляті пани. Ешелон їде з фронту і везе багато зброї, котру ми мусимо відібрати...

— А з чим? — несподівано озвався хтось в натовпі.

Шахай блискавично зрозумів, що програв ефект промови. Він занадто вже здався на вплив свого авторитету.

— На Варварівці нас чекає тридюймовка з Оситняга і оситнязькі партизани. Ми перекопаємо колію і переріжемо дорогу ешелонові. Він не знає, скільки нас усього є...

— А нащо нам стільки зброї? — озвався той же голос.

— Товариство! — закричав Шахай. — хай вийдуть наперед усі ті, хто боїться, або плаче за маминою спідницею. Хай ми на них подивимось і поглузуємо з підлих боягузів! А потім ми проженемо їх від нас, бо ми всі прийшли сюди тільки своєю волею, по своїй охоті. Витріть сльози страху тим своїм сусідам, котрі рюмають уже, сідаючи тільки до вагонів!



А ти, Грицьку, ти хіба знаєш, скільки нам треба зброї? Чи, може, ти не чув, скільки пудів пшениці коштує гвинтівка? Ти боїшся гранати і хочеш маминої циці?

Шахай відчув, що слухачі знову стали його вірними. Легкий регіт пройшов по натовпу, Грицькові насунули його чорну кудлату шапку аж на очі.

— Сідайте до вагонів! — скомандував Шахай, і все товариство, товплячись, регочучи й лаючись, полізло до теплушок. Стояв туман.

Проїхали дві станції, на котрих паротяг брав воду. Туман рідшав. Потяг ніби виїздив з долини, де вічно снували тумани. Іноді проглядало й сонце, зараз же ховаючись за хмару, часом розривалася сіра хвиля надвое, і між стінами такої земляної пари простягався осінний степ, як лісовий просік. Нарешті й Варварівка — самітний полустанок, безлюдний острів серед моря — степу й моря — туману.

— Вигрузимось, а потяг свій пошлемо назад, щоб відрізати шлях до відступу, — сказав Шахай Остюкові, виходячи з своєї теплушки, де їх їхало лише троє — з Галатом. Дорогою вони переговорили про все, і тепер кожний знав, що йому робити. Ніякої гармати з Оситнягів не чулося поблизу, це не здивувало Шахая, бо гармата була витвором його мітингового запалу. Із станції повиходило кілька службовців — переляканих, мовчазних.

— Вигружайсь! — закричав Остюк, і троє друзів швидко мали перед собою армію з восьми людей: дев'яносто два партизани повтікали дорогою. Галат почервонів, його вуха і навіть руки набрякли від крові. Остюк поворушив головою, ніби йому муляв комір френча. Шахай витягся увесь, стаючи струнко. Ніхто не рухався. В цю хвилину десь здалеку почувся гудок і чакування паротягу.

— Усі по місцях! — подав команду Шахай і махнув машиністові забрати потяг.



Потяг пішов, все збільшуючи швидкість, а десятеро людей на чолі з Остюком та Галатом побігли понад колією до насипу, заховалися за ним. Їх усіх закрила хвиля туману, що її прикотив чи присунув вітер. З протилежного боку виразно чулося, як наближається до Варварівки ешелон

Шахай зустрів його, стоячи на пероні, тримаючи руки за спиною: такий вигляд має вчитель, коли він стоїть в кімнаті й вибачливо чекає, доки розсядуться учні. Ледве спинився ешелон, як Шахай став походжати вдовж його, рахуючи вагони і записуючи щось до записної книжки, котру він виїняв з кишені. Його оточила юрба. Та вигляд у Шахая був такий, що ніхто не насмівся заступити йому дорогу. На гамір виглянув офіцер з пасажирського вагону, і всі йому стали гуртом кричати, зчинивши неймовірний гвалт.

— В чом дело? — закричав офіцер.

— Комендант? — почули всі серед тиші голос Шахая.

Офіцер ствердив це махом голови.

— Хай комендант ешелона та командири окремих частин зайдуть для переговорів про капітуляцію, я чекатиму на вас десять хвилин, — Шахай пішов помалу до станції і, сівши в кімнаті біля каси, став чекати.

На пероні наче розпочався ураган. Кричали всі разом, обурено клацали затворами гвинтовок, і, крізь вікно Шахай помітив, що в дверях деяких теплушок з'явилися кулемети. Після п'ятихвилинного чекання зайшло шестеро офіцерів. Вони розгублено і в той же час суворо оглянули Шахая. Останній не запросив їх сісти, і так пройшла вся розмова: сидів тільки Шахай.

— В чом дело? — повторила людина, котра перед цим виглядала з вагону, — хто ви і чого вам треба? Ми вас розстріляємо, не виводячи з кімнати...

Шахай витримав павзу і лїнькувато подивився на того, що говорив.



— Я вам даю п'ятнадцять хвилин на роздум. Замітьте собі — тільки п'ятнадцять хвилин. Всю вашу зброю ешелон мусить здати мені, а вас я пропущу тоді їхати далі. Я — командувач цього району. Через, — Шахай удав, що дивиться на годинника, — через дванадцять хвилин мої гармати рознесуть усю станцію разом з ешелоном. Дорогу далі перегороджено.

— Ми не можемо здати цієї зброї — ми веземо її, щоб здати там, де будуть розформовувати нашу частину. Це — казенне майно.

— Я не випускаю нікого від себе зі зброєю.

— Ми мусимо ще порадитись. Зараз прийде наш полковник.

— Ви маєте ще дев'ять хвилин. Але потім — буде пізно.

Офіцери не знали, що їм робити. Вони вже погодилися з неминучістю і тепер лише хотіли просити Шахая, щоб він їм залишив зброї для самоохорони.

— Ніяких уступок, — сказав Шахай і встав із стільця.

До кімнати забіг розхвилюваний Qстюк. Він став струнко перед Шахаєм і похапцем вимовив кілька слів, дивлячись просто в вічі останнього.

— Пане генерале, гарматчики хвилюються! Вони не можуть довше чекати. Вони думають, що вас тут тримають.

— Дурниці, — одповів Шахай, — вони ж мають мого наказа? Хай почнуть тоді, як я наказав.

— Слухаю. Але дозвольте просити вас вийти на хвилинку — там стоїть делегат від батареї.

— Хай зайде сюди, — вирішив Шахай, але, побачивши в Qстюкових очах щось йому незрозуміле, не закінчив фрази і вийшов з кімнати Qстюк побіг за ним. „Тікаймо звідси, — прошепотів Qстюк. — на станції їм сказали, що нікого поблизу немає. Це похлопають нас тут!“ Вони зустріли по дорозі роздратованого полковника, що закричав до них:



— Де він тут, самозванець?!

— Там чекає, — відповів Остюк, — я біжу за хлопцями.

Друзі повернули до якихось сінець, перебігли помешкання начальника Барварівки і вибігли до двору. На їхнє щастя, знову упав на землю туман. Вони бігли доти, доки не опинилися за насипом, де мали бути партизани. Там лежав Галат і стиха лаявся, погрожуючи комусь ручною гранатою.

— Де ж люди?

— Повтікали, гади, боягузи, сволочі!

Шахай і Остюк посідали коло Галата і засміялися. Потім вони сміялися вже втрюх. Їм приходили на думку різні веселі дотепи. Нарешті, вони полізли насипом вище і, лежачи, почали дивитися вниз на колію, де лежало впоперек кілька шпал. На станції стояв гамір. Пролунало чимало пострілів. Хтось говорив промову, за щось агітуючи. Потроху все там уляглося, і ешелон рушив в напрямку до Шахая, Галата і Остюка. З наказу першого Галат кинув униз гранату, котра там голосно дуже вибухла. Машиніст випустив зайву пару, і ешелон зупинився майже перед самими шпалами, що лежали на рейках.

— Бувають на світі пригоди, — почав Шахай і подивився на весільні воскові квіти, що їх було приколото до його френча, — пригоди, кажу я вам, коли можна поплутати весілля з похороном. Я пригадую, як одружувався мій товариш на фронті. Наречена приїхала до нього, щоб повінчатися, а привезла його додому в цинковій домовині, і куль у нього був повний живіт.

— Важко їй було його везти, — вирішив Галат, — а як вони не помітили, що ти більше скидаєшся на молодого, ніж на генерала? Чого б це генерал став колоти собі на груди весільного букета.





— Не смійся так голосно, — сказав Остюк, — скажеш своїй матері, що в неї дурний син колись вродився.

— Коли ми прийдемо додому, — продовжував Шахай, — ми скажемо, що билися до останнього й встелили трупом рейки.

— Ну й возяться вони там! Аж огидно стає за цей ешелон дурнів.

— Не хвилюйся, Остюче, це загальна людська хвороба. Диви, як вони заколотилися, ніби до вечора збираються мітингувати. Колись у нас у шахті жив цап. Ів він у стайні біля коней — стайня глибоко під землею була — спав по забоях і так наловчився звертати з дороги коногонам, що ми його прозвали „шахтарем“. Ходив він тільки рейками, і часто в темряві цокотіли його копитця по залізних шпалах. Певно він почував себе вагоном, бо переступити через дошку, коли вона лежала впоперек, не міг. Він завше терпляче чекав, доки коногони приймали перечепу.

— Цікаво, — закінчив Шахай, коли ешелон раптом пішов назад, і за ним побігли ті, що не встигли сісти, — чи Марченко не проспить цього ешелона? Нас тут усього троє, а в нього там аж одинадцятро — всі надійні та вірні. Коли не проспить — йому буде багата пожива.

Галат скочив на ноги, став шпурляти грудками вслід ешелонові і протанцював халяндри. Потім всі троє пішли по шпалах додому.

— Поїхали! — закричав Галат. — А ми, як переможці, підемо пішки верстов із тридцять! Звоювати — звоювали, та до рук не попало. Заспіваймо, чи що?

І він почав:

— „Гей, хвалився та козак Швачка,  
Під Білу Церкву ідучи:  
„Гей, будем, брати, та китаюку драти,  
Та в онучах топтати!“

Потім підморгнув Остюкові й Шахаєві і заспівав зовсім весело:

— „Гей, казав еси козак Бондаренко,

А що славонька буде:

„Гей, будем брати та поли драти,

Та плечі латати!“

На пісках росте вошанка менша; на воді — конюшина біла, ситник ясноплодий, осока; на скелях — перстач альпійський, шоломниця хмелювата, нечуйвітер, тонконіг і миколайчики; на степах — чистотіл, чебрець, деревій голий, ковила, хизується грудниця жовта, щирець, серпій променястий та любочки осінні, похитується зміячка — жовта, як кульбаба, тільки висока, головатень степовий; а слава людська — росте з єдності та відваги!

#### І Н Т Е Р М Е Д І Я

**Я** Авероес, Коментатор, прочитав Яновського уривок „Козак Швачка“, і я здивувався. Насправді, кінокефальці віднайшли замість своєї мови клекіт орлячий. Про героїчні діла сказав оповідач язиком героїчним. Герої ті п'ють і б'ються, як півбоги. Управду видається мені, що коли б Аль-Мансур-Якуб халіф мав такого співця своїх подвигів, то не шукав би співців із Кордови й Севільї. Бо дуже добре розповідає той, хто написав „Козака Швачку“. І коли читаєш, то справді застережливо стискається серце і руки матері ввижаються в туманових хвилях. І відчуваєш, що то рука Революції, матері народу, невидимо керувала їми крізь туман. І так само відчуваєш, що коли вони не взяли першого ешелона, то візьмуть другий і третій і четвертий натомість. Дуже добре сказав автор. Я, Коментатор, ухвалюю його повість.

100.000 кілометрів шосе. Чудово! Чудово! Чудово! :



1 Намінорити      З „КРИВИХ УСМІШОК“  
віршів копи...      ЛЕОНІД ГРЕБІНКА

у пивниці аванс  
пропити... за всіма проклясти  
Європу... о, пійто!  
У собі заблудитись (леле!)...  
почуття за шаги продати...  
поки друзі, нудні й веселі,  
стануть катом...  
А тоді затишне кубельце  
на Парнасі зробити з хмизу...  
Та ж до нього з наївним серцем  
кожний лізе.

2 Вирвав із серця бога...  
все, що з великої літери,  
кинув собі ж під ноги.  
— Руки гадливо витер.  
Вирвав із серця з болем,  
серце лишив порожнє.  
Нащо руками кволими  
рану тривожити?!  
Зрікся старих традицій,  
в них же застрявши добре.  
Потім шукаю позицій,  
втративши обрії...

3 Я не містик, і не романтик,  
обивателем теж не хочу.  
Одягну вересневу мантію  
і піду світ за очі.  
Усміхається мені береза,  
гірко, скривджено усміхнеться.  
Ой, те осени щерблене лезо  
не ввігнеться.  
На розпутті зустріну пророка,  
що волає, а сам у дранті.  
Цілуватиму землю, доки  
не загублю вересневу мантію.

# ІНТЕРМЕДІЯ

Я Ібн Рошд, про-  
читав пісню Лео-  
ніда Гребінки. Я бачу, що писано в ній про  
мулів, і тепер я розповім дещо про самий кіно-  
кефальський народ. Насправді, якби ти, о сине  
Матерії, зрозумів отакі слова :

„Зрікся старих традицій,  
в них же застрявши добре,  
Потім шукаю позицій,  
Втративши обрій“,

— не знаючи нічого про кінокефалів і які  
серед них бувають люди?

Населення там поділяється на шейхів (біль-  
шість яких кінокефали потопили в Евксинсько-  
му Понті<sup>1</sup>, бедуїнів ремесників і мул<sup>2</sup>. Шейхи  
найбільше торгують у базарі, бедуїни орють  
землю, ремесники керують державою і виробля-  
ють машини та приладдя, а мулли (істоти, що  
походять від схрещення ослів з кобилами) не  
роблять нічого, а тільки моляться.

Одрізняються ці категорії між собою спо-  
собами мислення.

Шейхи мислять так: всі способи жити є  
добрі. Торгувати є один із способів жити, ergo  
торгувати добре.

Як бачите, о сине Матерії, шейхи уміють  
мислити. Вони не вміли хазяйнувати, і за те їх  
ремесники понайбільше потопили в Евксинському  
Понті і в його затоках. Але мислять вони при-  
близно так, як розповідав Стагіріт, і, знайшовши  
велику тезу, підпорядковують їй малу, а потім  
роблять висновок. Для того, щоб вони торгу-  
вали в міру, ремесники приставили до них осо-  
бливих херувимів і серафимів, що звуться фін-  
інспектори.

<sup>1</sup> Чорне море. — Р е д.

<sup>2</sup> Мулла — мусульманський піп.



Знову, як ти бачиш сам, о сине Всесвітньої Матерії, і бедуїни мислять так, як заповідав великий Статіріт. Правда, що вони не вживають повних силогізмів, а за браком вільного часу користуються скороченими ентимемами.

Ремесники міркують так:

— Той, хто не робить, хай не їсть. Шейхи не вміли робити. Нехай тепер солону п'ють воду в Евксинському Понті.

Або ще й так:

— Той, хто робить, нехай той керує. Ми робимо, нехай же ми й керуватимемо.

Тобі видно, о сине Матерії, що ремесники уміють мислити цілком логічно. Але ти помічаєш, крім того, в їхніх міркуваннях ще один елемент, і це є слово „нехай“.

Ремесники, зробивши висновок, негайно той здійснюють. Вони не кажуть: „той, хто не робить, той не мусив би їсти“, а просто заявляють: „хай не їсть!“

І з тим у згоді чинять.

Мулли ж, хоч вони й пишаються своїм походженням від найрозумнішої тварини і взивають себе „ті, що розуміють“<sup>1</sup>, але вони не мислять зовсім. Вони тільки ремигають. Кожен з них, як співав співець:

„Зрікся старих традицій,  
В них же застрявши добре,  
Потім шукає позицій,  
Втративши обрій“.

Недавно я, Авероес, мав розмову з одним, муллою, засмаженим на сковороді. Хоч до нього додали сметани, олії, цибулі і сала, та все ж Сатана не міг їсти мулячого м'яса тож його викинули з сковороди на пекельний смітник, де він почав писати пальцем на багні дисертацію про величезне значіння мулів у господарстві.

---

<sup>1</sup> intelligentes. — Ред.



„Мулло, — сказав я в вікно своє, що виходить на пекельний смітник, — ти погоджуєшся з тим, що ви, мулли, нічого не робите?“

„Так, я погоджуюся з цим, — відповідав мулла, — знайшовши на смітнику сторінку творів Белінського і жуучи її.“

„Добре, мулло, — сказав я, Авероес. — Тепер кажи: ти погоджуєшся з тим, що той, хто нічого не робить, непотрібний“.

„Так, я погоджуюся з цим“ — промугикав мулла, ремигаючи дві глави з євангелії і збиваючи хвостом мух із свого заду.

„Добре, мулло, — сказав я, Авероес. — Значить, ти погоджуєшся і з тим, що ви, мулли, не потрібні?“

„Ні! — заревів мулла, обслинюючи старе видання „Історії Інтелігенції“, — з цим я не погоджуюсь“.

При цьому він хвицьнув задньою ногою, вибив шибку змоговікна і — положив велику й дуже еклектичну купу.

„Але ж, мулло, — сказав я, шукаючи в келі батога, — ти допіру визнав, що ви, мулли, нічого не робите, а той, хто нічого не робить, непотрібний?“

„Ну, і визнав, — гудів мулла. — Ну, і тепер визнаю! Так що з того?“

„Значить, і ви, мулли, непотрібні!“ — сказав я, Авероес.

„Хто тобі сказав? — рикав мулла. — Де ти це прочитав? Я можу зжувати за один день десять суперечних тез і ні однієї не виригну. Я можу повірити, що  $A \in B$ , і одночасно  $A \notin B$ . Я вірю, що бог один і що їх троє, і що бог є і що бога нема. А ти хочеш, щоб я робив висновок з двох тез!“

На цьому наша розмова з муллою припинилась, бо я тимчасом одшукав батога і прогонив його геть від мого вікна. Але, щоб ця істота передчасно не здохла, я щодня викидаю йому оберемок марксової „Ніви“<sup>1</sup>, яку він з охотою жере за Марксів „Капітал“



<sup>1</sup> Петербургське видавництво Маркса. — Р е д.



і дивується з рідного смаку й запаху. Від вікон його гаяють, бо він жує рушники, об які урядовці обтирають свої руки.

Оця сама всеїдна порода одначе й після потоплення шейхів в Евксинському Понті по старій пам'яті навчає кінокефалят мислити. Засмажені на сковороді і втоплені в корякові води, вони не дохнуть, а тільки стають ще нахабніші. Ремесники, зайняті керуванням і продукцією машин, не завжди помічають їхні фіглі<sup>2</sup>. Селям алейком!

І Засміявшись в руді вуса і бороди сумирним чубатим дядькам, що приїздили „писати маєток“, не боячись ні бунтів, ні насильства, Соф'я Богдановна цілий рік лишалась в своєму гнізді, і, з своїх рівних ланів, на далеку північну столицю дивилась з „польоту“, з незмінним „куточком зневаги“ тонких своїх губ. „Тихий Дон“ днями й ночами шив на „безумця“ свою вгамувальну сорочку, десь уже близько підходили німці, і в її голові, як шахмати, пересувались таємні свої комбінації. Все буде прекрасно. Дракон буде роздавлений. В цьому вона була непохитна. Але було в її домі одне, що одбирало їй спокій. Ії власне життя стало враз під загрозу міщанської драми. Що тут — мистецька облуда чи безпідставна підвищена ревність?

Над степами крутилась метелиця, коли петербурзька сестра Леопольда, налякавшись „гармат,

Я Х Т А „С О Ф І Я“

І. ДНІПРОВСЬКИЙ

Степовим кошунам присвята

<sup>1</sup> З розмови з дідом Авероесом Літ'ярмарком з'ясував, що під „муллами“ він розумів не тільки попів, а також і інтелігентів. Він страшенно нападав на цю категорію людей і казав, що вона ні до чого. Не погоджуючись з такою своєрідною „махавщиною“, Ярмарком одначе, дуже сміявся з Авероесової суперечки з муллою і не знайшов за потрібне боронити названих професорів. Ярмарком був теж проти еклектизму.



сміття і мітингів“, прилетіла в цей південний маесток. Вже з того, як він її трепітно ждав, як ніжно тривожився, щоб вона добре доїхала, впливали туманні запитання. А коли вже дїждав, коли просто в жилеті вибіг надвір і стискав на ресорі засніжену постать Елізи, з першого ока (з вікна) стара поміщиця взяла її на підозру, і з того дня цілу зиму носила її в своїх потаємних думках, сповнила нею стіни свого кабінету, а тепер, в дні м'якого квітіння і теплих вітрів, отруїла тихі алеї й стежки своїх потайно-тривожних прогулянок. День її приїзду, день повний метелиці, кружляв навколо маєтку, путляв якісь свої круги, пряв невтомно підле своє прядиво, і якась катастрофа мигала в мінливих хмарках над сухою землею, в парі сніданків, вечер і обідів, що з кімнати перейшли уже на веранду і обернулись в нудну інквізицію.

А проте і сьогодні довелося іти на цей „неможливий обід“, більше того — усміхатися всім і з лінвих, неширих, затаєних усмішок добувати розбризканий сміх у цієї „сестри“, гоготливі клуби у пристава і лукаве стакато в любовника.

До столу вони так і прийшли: спочатку з своєю гладко причесаною головою під блюдець рожевої лисини, з усмішкою двох золотих зубів, при бездоганній краватці, в елегантних штиблетах Леопольд, одразу ж за ним війнуло нудними духами, і в ту саму мить з другого боку заколивалася пляма білого кителя. Так і сіли: мідні гудзики зліва, злотна усмішка, круте підборіддя й англійські вусики — проти, а огидний сміх — коло глухішого вуха.

Якась пташка в кущах взялась заклопотано сіяти срібло. З степу пішли молоді чебреці й тонконіг, з саду рушили задушні куполи білих яблунь і кремових груш, і невиразні чуття чи зовнішні запахи м'яко потерлись об груди.

Перше блюдо пройшло під бренькіт ножів і виделок. Соф'я Богдановна одразу ж помітила, що Леопольд



перед обідом поквапно голився і бритва легенько черкнула йому матову шкіру на вилицях. Од нього теж пахло духами, або мильним нудким порошком. Еліза влізла в своє драдедамове плаття, в якому їздила верхи удаючи амазонку: обоє вони, і вона й її плаття, були почварні своїм кольором, запахом, формою.

Розмова теж, як завжди, почала крапати краплями: про Петербург, про Тобольськ, де „цар нудьгує в кайданах, як останній злочинець“, і перекинулась на „брудну повію Вирубову, трагедію всього царського дому“.

— Я знала її! — вставила своє слово Еліза таким тоном, наче відкрила Америку. — Це прекрасна жінщина.

— Цебто? — кинула глухо поміщиця, дивлячись на її густочорне „до млости“ волосся, розкидане широкими кільцями.

— В розумінні краси. Привабна для мужчин. Апетитна жінщина! — спалахнула Еліза, з якимось образним жадом ковзнувши по жовтих, тонко-посмужених рисах Софії Богдановни.

Володарка тихо спустила в тарілку зідхання, нахмарила брови і склала карміновим бантиком тонкі свої губи. Леопольд, як маестро в оркестрі, і тут, як завжди, встиг на виручку, і ніякова павза зашамотіла знов і забулькала.

— У вас сьогодні прекрасний вигляд, ma reine, — постелив Леопольд під оголені лікті поміщиці бархат свого облесного голосу.

— О! — пристав аж кинув плечима з слідами колишніх погонів і ловко почав нагортати в тарілку хрумкого салату.

— Je ne ressemble à la reine que par la migraine, — засміялася криво господарка.

— Ma petite reine, — ви маєте більше право на цю назву, аніж будь-яка королева.

— Ваші землі більші за Чехію! — спалахнула знову Еліза.



— За Румунію, за Сербію... — жестикулював Леопольд кудись у простір.

— Дати б вам, Соф'я Богдановна, армію... — захрумав пристав салатом.

— *L'armée, voilà ce qui manque à une grande reine,* — вправляв Леопольд свій паризький прононс.

Під ударами лестошів падають стіни, і горді руки жінок простягають обійми. Фаворит з Петербургу добре вивчив цю немудру науку, але орудував нею майстерно, і нею одною так довго держався на „вулканічному ґрунті“ поміщиці. Соф'я Богдановна чула не раз такі компліменти. І, власне, це була правда. Упершися в солоний Сиваш, рівний степ її кривуляв коло Чорного моря, шумів над дніпровськими гирлами, біг угору обабіч Дніпра і десь пропадав коло Озівського.

Коли вона вперше прийшла в ці степи, вони стояли облогом, ще землю орали сохою, а на місці цього кварталу білосніжних будівель чорніло якесь одорболо, де містилась контора, хрюкали свині і лежали покотом люди. Одразу ж, з батьківщини її морем прийшли дивовижні машини, і димні коси тракторів замінили мокрі коси жінок і почварні чуби чоловіків, блискучі жниварки самі в'язали шпагатом снопи, а округ, наче фабрики, диміли колосальні „Мак - Кормік“, викидаючи вгору велетенські скирти — степові хмародряпи соломи. Цілі тучі полтавчан, що пливли з далекої півночі, здебільша вертались назад, і майже щороку в садах на голлі залишалося двоє - троє дівчат в кольорових запасах (протоколи урядника заносили їх у розряд „романтичних історій“). Після жнив цілі отари дівчат, жінок, чоловіків тяглися в свої полтавські оселі, а океанські пароплави в ближнім порту гігантськими кранами сипали в трюми свої злотну пшеницю Соф'ї Богдановни і везли її по всіх портах і гаванях Європи...

Чимось подібним не могла похвалитися жадна — ні чеська, ні сербська, ні тим паче румунська цариця,



і Соф'я Богдановна глузувала частенько з таких „королів“. Хіба ж вона справді не більша за них? Не цариця? Хіба їй не дозволено держати власну поліцію? Хіба вона не подарувала цесаревичу дивовижний свій заповідник?

— Якби я мала військо, monsieur Леопольд,— м'ярко пішла вона назустріч розмові і, навіть, взяла двома пальцями пухке своє воло (що було прикметою доброго настрою),— будьте певні, що цього не було б.— Трохи хрипкий її голос зазвучав навіть мелодійно.— Я б завела свою армію. Я б показала, як править державою. Я б навчила цю погань гарбати землю...

Приставав поспішив засвітити на своїм міднім лиці самовіддану усмішку і вчетверте поніс виделку салату з круглого блюда, і холодна зелень захрумтіла йому в гарячій, під рудими вусами, роті.

Леопольд віртуозно вставляв свої зауваження до „теорії власної армії“, і Соф'я Богдановна мала нагоду розгорнути на всю широчінь свої военні таланти. Еліза слухала пильно, якимось шанобливо покірно, і Соф'я Богдановні видалось, що в рисах її є дійсно щось спільного з рисами Лео.

— Всі покидьки, вся дика Росія... Всі кримінальні злочинці вийшли на волю. Вся огидна жадоба виповзла з своїх солом'яних нор і простягає руки: землі! землі!..

Соф'я Богдановна захламалась. Її слова вилітали якоюсь гарячою парою. Леопольд м'ярко схопив її за руку.

— Заспокойтесь. Чого вам хвилюватись? Хіба вони варті того?

Соф'я Богдановна теж м'ярко, але рішуче звільнила свою руку.

— Мене не так обурюють малпи...

— Малпи!— білий китель одкинувся на спинку кріселка і затрусився од сміху.

— На те вони й малпи... Ге-не-ра-ли! Генерали, дворяни пішли з цією мерзотою. Ви розумієте



цю трагедію? Любов, престол, присяга, все затоптано в грязь... До вас це доходить, чи ні? Штабні офіцери на чолі цієї пугачовщини?..

Пітна рука Леопольда вдруге хотіла спинити схвильовану руку поміщиці.

— Але так не буде. О, ні! — трусила головою Софья Богдановна. — Ми зробим ревізію. Ми обнови́м Росію. Але тоді вона вся буде в стовпах... Пам'ятаєте, як дали їм землю 13 років тому?

Пристав вже взявся до кави, але він зрозумів натак Софії Богдановни і почав розважати її улюбленим спогадом.

— Мій ескадрон був верстви за три од села. А малпи... вдяглись у білі сорочки... довгі, по самі коліна. Штани теж білі, наче... кальсони. Такі страшенно комічні. Душ двісті. І до мене назустріч... Ще ескадрон був за верству, а вони всі разом упали навколішки, ждуть. Я оглянувся на своїх козаків: кубанка в кубанку... І прямо на малп... „Розійдись!“ А вони хватають коней за вуздечки, цілують їм гриви, груди, коліна... „Плі!“ — малпи змішались, упали, схопились, побігли... А один дід з білою ілою бородою сидів на землі по-татарськи... смоктав губами свій лікоть і дивився вгору на мене... А в мене був кінь вороний, кавказьке сідло... Він підняв своє коліно, вдарив діда у бороду і наступив його задньою... І він... захрумтів під копитами... Яюсь чудно так... як салат...

Еліза якраз набирала в виделку салату.

— І ви його задушили? — поширила вона великі очі свої і спинила руку з виделкою.

— Не знаю. Я не дивився назад... Я крикнув команду, і ми полетіли галопом...

— Це жах, — війнула губами Еліза і поклала виделку на стіл.

— Я такий, що знищив би все, і дітей... та Софья Богдановна добра... Списала їх всіх і наказала їх одіслати в повітовий притулок...





— А одного хлопчика,— повернувся Леопольд до Елізи,— Фрідріх узяв на виховання і зробив його... матросом на яхті...

Софья Богдановна здригнула.

Яхта—це був фамільний секрет, про який знали тільки чотири особи— троє синів та вона. Родинне життя самого Фрідріха стояло „під сумнівом“, і навіть жінки нічого не знали про її існування. Звідки він знає? Як смів він одкрити чужу тайну?

Софья Богдановна притисла до столу м'яккі свої груди, витягла бистро з ридикюля свій золотий портсигар з монограмою свого чоловіка, і пристав не встиг запалити сірника, як синій димок пішов клубами з рота і на мить закритий її лице прозорим вуалем.

Леопольд уже з руху цього зрозумів свою нетактовність і поспішив її затушкувати.

— Те їм буде й тепер. Іще гірше. О!

— Це останнє весілля татар,— підхопив пристав, наче жонглер, що грається шпагами.— В історії це траплялось не раз, і кінчалось завжди однаково.

— Париж і то задушили!— кивнув Леопольд до Елізи і...

Софья Богдановна відчула своєю ногою, що він потис рукою під столом високе коліно Елізи. Довгим ласкавим оком корови, коли її ссе перше теля, сестра подивилась на брата, і куточки її фарбованих губ потяглись до рожевих ушей.

Леопольд бистро схопив погляд Софії Богдановни, підкинув ще пару вдалих слів і звернув розмову в її щоденне річище, на злобу дня, на німецькі полки, що женуть „жалюгідні недобитки“.

— Вони доходять уже до Попелюхи!— скрикнула (скрикнула!) тонко Еліза.— Ми з Лео розглядали мапу.

Софья Богдановна гостро зирнула на оголений бюст своєї сусідки, надто високий і повний для дівчини, на її неприємне плаття, на вогкий, майже до самих



ушей, нахабний, яскраво-червоний рот, і тихо, з сарказмом:

— Попельня? ви хотіли сказати...

— Попелюхи! — з виспівом, з якоюсь чудною раптовою радістю протягла переможно Еліза і стріпнула нервово під столом своїм високим рухливим коліном.

Якось в дні війни (теж у метелицю) ніжні любовники завели в ліжку „філологічну розмову“ (братуха, Машуха...) і вони щиро тепло сміялись, приточивши зворушливі суфікси навіть до інтимних предметів. Тепер Попелюхи пролетіли їй по обличчі гарячими брижжями, а погрозливі плями потяглись до ушей і до лоба.

Запала некрасива мовчанка.

— Айх-горн! — проволік Леопольд, але після цього мовчанка стала ще тугіша, нудніша.

Тоді Софья Богдановна ще з своїми багряними плямами рвучко встала з-за столу і автодафе обіду зашипіло, зашаркало ногами й погасло.

Гидкі „попелюхи“ знялись за нею слідом, як туча мошки, гуділи їй в вуха, сідали на плечі, на груди, і вдерлись за нею і в спальню.

Ясно! Все ясно...

II „Африканська натура“, як прозвав Леопольд свою невгамовну любовницю, спалахнула ще на веранді. Яке кошмарне нахабство! Гидкий чирик петербурзьких салонів, нікчемний жебрак, якого вона підняла на ступінь свого чоловіка, на її власних очах розиграє холопське кохання. „Ma soeur germaine“...

Так бульварно, так дешево!

Беззвучно м'якими багдалевими капцями вона збила в клубок важку кольорову доріжку і швидко, рвучко ходила по спальні.

Великий, в важких строгих рямах портрет Катерини Великої з рожевими хтивими губами і білосніжним опукленим бюстом, незмінний супутник її життя, що вертав їй рівновагу навіть в серйозні тривожні



хвилини, тепер холодно мертво дивився кудись у простір, немов одвертався од неї.

Пора кінчити безглузду комедію. Пізно, але ви відкрили, monsieur, всю вашу мізерію!

Яскравий перський килим на протилежній стіні, над канапою, де чорний пастух цілував смагляву пастушку, дражнив її, глузував, насміхався. Вона одвернулась од брутальної пари, заклала руки назад і почала ходити по другій діагоналі кімнати. Але тут до її ушей долетіли знайомі звуки: то далеко в саду, в самому кутку, навколо колодязя з риком ходив дромадер, улюблений її верблюд, розливаючи по сохлих канавах вечірню цілющу прохолоду („четверта година!“). З другого кінця саду долітав зривний сміх полтавчанок.

Он мигають між білозелених дерев кольорові їхні убрання. Бидло безжурно сміється!

Вона зачинила вікно, з шумом кинула ширмою, і тільки тепер звернула увагу на руки: вони були білі, і на білому тлі безліч синіх жилок виступала моторошним плетивом — серце їй билось прискорено. А це їй заборонено...

І тому, що ніхто не йшов заспокоїти, вона хвилювалась сильніше.

Знищять мерзоту! Одкинуть назад, в небуття, в прірву убожества, де були ви без мене. Цілу зиму ці жести, омана, хіхікання... Од самих ресор.

І в уяві її починала крутитись степова груднева метелиця, хрустів під вікном скіпаж, Леопольд обнімав цю кокотку, а з їхніх щасливих облудних ротів вилітала клубами пари... О, свій фарс скомо-рохи грали прекрасно...

Велика німа замкнуто, строго і гордо одверталась у простір, і знов чи тому, що на ній були білі плями, а, може, тому, що мимо вікна пропливали білі сухі короткі хмари, в її голові оживало минуле — сонце, марево степу, безліч білих овечих крапок, дріж нестримного сміху, що переходив знов у метелицю.



А метелиця знову крутилась, росла, набухала овечими плямами, що душили її задüşною згадкою.

Вона гнала цей спогад, даремне: він виступав ясніше, гостріше, в густих яскравих подробицях, наче це відбулось тільки зараз...

В перший раз після довгої розлуки всі три сини її злетілись разом, і кавалькада жінок і мужчин оглядала стрижку славетних овець її власного імені. В велетенській сараї збилися цілі отари. Ножиці, як сотні мініатюрних косарок, стригли звуки в повітрі. В деренчанні і дзвоні пропадав людський голос. Дебелі, голі по пояс дядьки, як вовки, хватили ситу шпанку з важкими курдюками, і в одну мить густа шара шерсть з них спадала, а вони голі, смішні з тоненькими шиями й ніжками засоромлено бігли в ворота, наче голі дівчатка на березі моря, уздрівши нескромну хлопчачу ватагу. Леопольд, що вперше приїхав сюди, як добрий приятель старшого Фрідріха, прозвав цей процес „роздягання римлянок“. Сказав таким тоном, з такою пристрасстю в голосі, що їй захотілось, щоб руки його, тонкі, нервові, з чутлими пальцями затремтіли в неї на талії... І тут, в дзвоні і трепеті, вона зауважила коло воріт рудого засмаглого хлопчика. Жально, непорозуміло, „очима собачки“ він поглядав то на білих овець, що бігли повз нього, то на білих пишних жінок в крилатих капелюшах, підсмикував носом і втирав його кулачком. Його не взяли на роботу... „Ради дітей“ вона попросила свого управителя, і тут же, на її очах, той придумав — перекидати, стрижені вівці через паркан. Зачинили ворота, а новий робітник з пихтінням і свистом хва́тав білу смугасту вівцю, підіймав її ніжки на горішню дошку, підхоплював ловко під теплий голий живіт і сунув її на той бік. Кожна вівця ковзала тонкими ногами, засакаувала в дошки, ніжки тонко хрумтіли, а купи білих „римлянок“ мекали скаржно і тягли тонкі наївні синьоокі морди свої до свого малого мучителя... Всі „безумно



сміялись“ і сміх... спорзний, безжурний сміх Леопольда терзав її. В подяку за сміх гість з Петербургу з сміхом, з своїм сміхом самця, що почув свою здобич, кинув хлопчику гривеник, і в ту саму ніч по жилах вдови пролетіла друга моторошна молодість... А хлопчика, що їх поєднав, другого дня з протече Леопольда Фрідріх узяв „на постійну роботу“ і зробив його...

Ах, цей сміх... Сміх ненаситного фавна, що прийняв форму джентлмена. Він навіть знає про яхту! Він знає про все, ця нечиста проноза, ця найбрудніша почваря...

Чому він не приходить?

Вона подзвонила покоївці (молодих вона не терпіла) і дала їй наказ „попросити сюди пана Лео“.

А сама владно і рівно стала перед портретом і порівняла свій стан, бюст і лице з своєю патронею. Вони були дивно подібні. Груді поміщиці теж були білі, дугою, так само високі, а ясенорожеве подвійне воло її держало голову рівно, так само, як в тої...

Древня покоївка „з самої Германії“ принесла в своїх шепелявих губах разючу новину:

— Пан Леопольд поїхав з сестрою.

Повторна перевірка відомости виявила, що „вони поїхали верхи, кудись на Хорли“.

Це вже занадто!

Гнів, як вітер, налітав на поміщицю. Вона любила його за красу і боялась за наслідки. Але він уже вів.

Вона спустилась на канапу („Попелюхи... Підлота!“).

І знов, навіть через вікна, навіть ще ясніш почувся одноманітний рик дромадера навколо колодязя і зривний круглими клубами сміх полтавчанок.

Ах, тирані! Вона закрилась долонями і лягла лівим ухом до подушки, але тоді навіть глухе її вухо робилося чулим... нудний дромадер перетворюється в гидкий драдеда, Попелюхи зідханням витягались в цілий ланцюг стрижених білих овець, що облягали



її, потім плавали, рухались, і знов починалась метелиця. І було тісно і душно.

І сива уява наупор сама малювала свою суперницю в душних обіймах свого любовника, пристрасний шепіт, зашарілі обличчя... Може, він просить Елізу повторити йому її жест — він такий бездумно-шаблонний!.. і вони лунко, зловтішно, погано сміються.

(„Вирубова — апетитна жінчина. Фе!“).

А дромадер рикав ще голосніше, нудніше... Він ходить своїм битим платом, хитаючи своєю химерною мордою, помахує хвостиком, стріпує сідластим горбом і, піднімаючи чудні, круглі, завбільшки з тарілку почварні копита, наступає їй прямо на груди...

Цей рик і топіт, і образний сміх полтавчанок душив її, стьобав і ганяв без упину по спальні. Щоб врятуватись од них, вона звеліла подати їй екіпаж, а хвилин через п'ять, розвіявши зевсову бороду, кучер помчав її по широким її володіннях.

**III** Екіпаж на гумових шинах м'ярко котив по битій курній дорозі.

Маєток розкрив свою велетенську долоню і повертав свої білі будівлі. Степ рівно тікав до самого обрію, телеграфні стовпи розбігались шерегами в маетки її синів. Околом по синій гладіні в миготливій повітрі пливали сині гігантські скирти, талували гаї круторогих, табуни верблюдів з своєю смішною памолоддю, над самою землею густо котилася шпанка, шара, заросла душною шерстю, виступали зухвало цапи, степ був повний по вінця запахів, форм, а десь угорі дзвеніли мідним, терпким, дражливим звуком дзвіночки.

Застояні коні мчали „на віжках“. Близній степ летів під копита, трохи дальший кругло крутився на місці, а дальній мчав півколом назад, і вже там в пилюзі шипів і свистів у догоню.

Аж ось в далині гостро блиснула грудь вечерового моря. Чорна, синя, зелена і срібна, в далині розсипана пилом, вона трепітно дихала, випинаючи чуйну



округлість. Пофарбований в золото парус тремтів на синій дорозі химерним гігантським метеликом.

Натягаючи струни напружених віжок, кучер правив на давні місця веселих прогулянок. Крутий берег блукав рудими колінами, падав до моря панеллю, миготів золотими глинами і гостро пахтів останками камбули, диких котів і м'ягкою камкою.

— Наші коні! — повернув до сидіння свою розвіяну бороду кучер.

Соф'я Богдановна, вхопившись рукою за козла, підвелася рвучко на ноги і вздріла за кручею голі сідла і голови коней.

Вона хотіла щось крикнути, повернути, спинити, але кучер тьохнув на коней, стягнув свої струни, екіпаж звернув зі шляху і зашумів над самісіньким берегом. І вона не хотіла, а бачила: вони лежали обнявшись. Окружна камка, побризкана сіллю, горіла срібними квітами. На звук екіпажа Леопольд стріпнув головою і одкрив здивовано рот, повний золотих зубів. Коні в сідлах заїржали коротким іржанням, що заклубилось над ними, як регіт.

— Повертай!

Екіпаж туго окреслив велику дугу і пострибав на дорогу.

І враз стало спокійно.

Сонце спускалось на скирту, а вона чорна в хвилях злотного марева пливла гігантським ковчегом. Соф'я Богдановна навіть завважила яструба, що недвижно висів у повітрі, розбиту чашечку на кривому стовпі, бадьору рижу хмаринку, що, розвіявши поли, швидкоувала кудись за маєток, ховрашка на задніх лапках... („Ранні ховрашки на посуху і голод... Прекрасно!“).

Часті копита догоні звучали вже десь коло саду, як ресори з лагідним хрумом спустили Соф'ю Богдановну на піддану доріжку.

Обабіч камінних приступок лежали мармурові леви, „символ сили і мудрости“. Один з них спав, загорнувши лапою голову, а другий спокійно дивився на



шлях, в далечинь. Їх теж колись привели з „самої Італії“. Тоді вони були білі, як піна. Тепер вони вже пожовкли, дощі поклювали їм лапи і очі, і вони якось жально, сліпо, самотньо пропустили господарку. Мерзота!

Гидкі попелюхи, що чатували десь на веранді, роєм знялися за нею, затанцювали над плечами, розтягали вогкі, широкі роти і сміялись рухливими плямами.

Але навіть в такому убійчому настрої вона певно і владно пройшла в свою спальню, сіла за стіл так спокійно, що навіть не забула трохи підняти спідницю. В ту ж мить мимо вікон з шумом проїхали вершники.

Підлий пастух на стіні навмисне потиснув пастушку і намагався звернути на себе увагу.

Тоді пухка з синім плетивом жилوک рука взяла ручку і почала розгонисто швидко писати.

— „Леопольд.

Все скінчено Ідіть з моїх...“

Перо бризнуло чорними іскрами, застряло в папір і зламалось. В цю мить в коридорі зазвучав „їхній сміх“, і вони (вони обое!) без стуку влетіли до спальні. Двері враз причинили безсоромний сміх, але лиця їм сяяли.

Теплі жіночі рукава з запахом кінського поту обвилися з розгону круг шиї, а гидкий драдедам припав до самого рота так несподівано швидко, що Софья Богдановна не встигла випустить ручку і „списом“ держала її над плечем.

— Геть!

І Софья Богдановна з насолодою чула, як ослабли на шиї рукава, як скибка червоного рота почала раптом згасати й блідніти, а високі почварні коліна одступили два кроки назад і шукали підпори. Верхній гудзик поганого плаття ще стирчав незаціпнутий, а шматочок правої груди брався жовтою фарбою.

— Що з вами, Софі?

Той самий бархат, ще м'якший, ще тонший, обвив плечі старої любовниці. Дивно: золотих зубів у



нього всього - навсього два. Його краватка збилась трохи на бік і лежала на грудях, як ластівка.

— Втій хвилі забирайтесь геть! — одкинула Софья Богдановна облесливий голос. Одним оком схопила вона гордий портрет Катерини і підняла подихом груди. — Ви жалюгідні обманщики!

Драдедамові плаття знеможено сіло в кріселко. Леопольд кинув д'горі здивовані брови і одкрив два (два!) золотих своїх зуба. Потім враз злий рум'янець залив йому обличчя, чулі нервові руки його непевно полізли в кишені, чорні очі в повних повіках напружено цілились в замкнуті губи поміщиці.

Обидва любовники знали взаємно шалені характери, розуміли найтонші порухи настрою, і слова були зайві, але...

— Що це значить, Софі? Не розумію.

Цей чорний нахаба ще смів удавати голубину невинність!

— Так нечесно, так неоригінально! Так нешляхетно.

Амазонка вирішила грати і далі і вибрала цей момент для мелодрами: вона облудно закрилась руками, струнко витягла ноги і забила на кріслі. Навіть в істериді вона дбала за виграшну позу. Але в цю мить велика німа на стіні знову почала струмити на живого свого двійника спокоем і силою.

Безжально, жорстоко, з сарказмом зраджена жінка вилила все, що клекотіло за її легким напівпрозорим убранням. Це була коротка історія їхніх взаємин у вигуках. Зідхання, сльози і сміх молодої кокетки вривались в грозовий монолог старої і саме повітря в кімнаті ставало тугим і грозовим.

Враз перед очима Софії Богдановни мигнуло коло рожевої лисини, і руки, його руки, теплі, теж з запахом кінського поту, обняли її талію.

— Софі! Замовчіть...

Коліна йому спустились без звуку на купу збитого килиму і безладні, сухі поцілунки забігали їй по платтю, по руках і по стегнах.



— Це моя сестра. Моя рідна сестра. Софі, люба, царице моя... Я вам покажу фотографію, де ми зняти ще дітьми. Ma soeur germaine...

Облудне „ma soeur germaine“ і рішило всю справу. Вона засікласть і ворушила сухими губами. Сонце вже низько сідало на сад і знову почувся сміх полтавчанок та монотонна скарга верблюда. В цю павзу драдедамове плаття злетіло з глибокого крісла і мокрі, солоні цілунки теж безладно зацмокали теплі щоки гнівної власниці.

— Геть!

Пухкі руки в важких браслетах піднялися самі і в ту ж мить тонко зойкнули вікна. Навіть чорний пастух прищулився од звуку на своєму килимі.

Леопольд непевно хитнувся, потім враз підійшов до самих грудей Софії Богдановни.

— Ви розкаєтесь, ma - dame!

Злобний рик його голосу заплутався в рудих пулях поміщиці, і враз голова її обважніла.

Театрально взяв під руку Елізу і повів її з спальні.

Недалеким ясным топотом кінських копит зазвучав над розладом любовників.

**IV** Туча пилу летіла дорогою. Через мить вона за- клубилась над білим кварталом, екіпаж утриконь раптом спинився, і дві закурені фігури в плащах і капелюшах перебігли веранду.

Софья Богдановна пройшлася по спальні і поважно спокійно лягла на своє канапе. Все тіло горіло їй, легко, тепло, солодким горінням.

Що трапилось саме тепер — вона була задоволена. Скрізь сум'яття, хаос, і петербурзькі кумушки говорять більше за хліб, ніж за любовні історії. Поки все заспокоїться, цей дрібненький скандал розсіплеться пилом. Хоч вона за ціле життя не держала курс на тупоумні салони, а все таки добре... І сама революція враз повернулася до неї іншим, приємним освітленням. Горда німа найшла скощеним поглядом обличчя поміщиці і м'ярко ухвально всміхнулася.





І вона вже ладналась лягти в свою улюблену позу, як в коридорі затопало, двері одчинилися навстяж, і Леопольд став на дорозі такий білий, що на білому фоні дверей він видався їй безголовим.

— Чубаров і Кованько.

Трагічний шепіт склав ці два прізвища з шматочків виску і якогось чудного хропіння.

Перший був власник парового млина з мотором дизеля, а другий „дрібненький поміщик в 500 десятин“, що з заходу вклинився в суцільні лани Софії Богдановни,— обидва „гуляки і бабники“, яких вона не любила всім серцем за фамільярність і чванство, а другого „плюс його некультурність“.

— Я нікого не приймаю.

Хитким кроком безголовий підступив до канапе і закрив плечами пастушку.

Біле обличчя його набирало вже жовтого кольору, але він іще сіпався.

— Вони одступають.

— І прекрасно. Туди їм і дорога.

— Пора подумати і нам!— прошипіла чудна голова, і здалось, що й все тіло йому зашипіло.

— Нам?

— Да, да, нам.

Який же він тупо нікчемний! Він тремтить, це порожнє опугало в порожнім костюмі з краваткою.

— Сюди ідуть банди матросів!— В крихітних очах йому замигали моторошні вогники, наче „банди“ брали вже з бою маєток.

— Дуже рада.

Цей бульварний герой навіть не вмів удати геройської пози, бодай в присутності жінки. Він поправляв свою збиту на бік краватку.

— Дуже рада зустрітись. Хоч раз подивлюсь на ваш революційний народ.

Вона знала страх Леопольда перед „бунтом“ і біла без промаху. О, як прийшла скоро розплата.

— А ви знаєте матросів, Софья Богдановна?

Хм. Он він який. Цей блазень наздив опановував швидко собою. Він уже знову став матовий, і на яскраво-червоних спорзних губах заграла йому іронічна усмішка. Порожній простір під костюмом в одну мить налився ненависним тілом і злотії зуби нахабно і холодно блиснули.

— Після вас... я не боюся матросів.

— Софья!

Це слово він крикнув, і навколо всієї його фігури утворилась якась грозова туманність.

Пристрасна, чула нервова рука, що колись обпала їй талію, тепер, напруживши пальці, вп'ялась їй в м'яжке, тендітне плече і ворухнула в нім нігтями, але в цей саме момент дві фігури — висока товста і маленька тонка — теж, як безплотні опугала, вскочили в спальню. Блідожовті, закурені, в своїх кумедних плащах, з цигарками в руках, вони влетіли разом з хрипким криком, гуком і шепотом:

— Ваш автомобіль.

— Софья Богдановна, скоріш.

— Накажіть вашому приставу скакати за нами.

— Зберіть ваших кінних жандармів.

— Вони всі на конях.

Гості, навіть не привітавшись, шарпали володарку за руки, за груди, повертали до вікон, до дверей, хапали з вішалки одяг, накидали на плечі, сунули руки в рукава і танцювали круг неї, як привиди. Леопольд теж втратив вагу і бундючність і знов став надутим-порожнім. А вона сама в одну мить стала чудно легка, наче висіла в повітрі і намагалася твердо стати на квадрати паркету.

Враз строге обличчя портрета само навернуло очі на очі — вона стріпнула плечима і гордовито-поважно одвела розгублені руки — сизі, м'язисті, товсті і волохато-білі, тонкі з тонкими довгими пальцями.

— І не подумаю. „Матроси“? Прекрасно... Попросять мене приготувати вечерю? Будь ласка.



Вона врочисто провела круглим жестом в повітрі і ступила крок до портрета. Великий дух великої жінки уже спустився на неї, і у них у обох заграла на устах однакова усмішка.

Ошелешені гості, немов манекени, стояли серед кімнати, забувши в ротах димні недокурки.

На паркет упала мовчанка, і в цю мить всі ясно чули, як знову в саду почав рикати верблюд, а безтурботний сміх полтавчанок підлітав кудись до гори і шугав над будівлями. Раптом ці товсті звуки розрізав тонкий далекий голос сопілки. То десь у степу, за маєтком, грав пастушок. Звук був зажурний, але всі інші звуки од нього зробились тонші, тугіші, і радісні. В них звучала молодість, порив, жадоба життя і щось таке медяно-прекрасне. І їй захотілось піти до тих полтавчанок, стати між них, питати їхні імення і так само бадьоро, широко сміятись, такими ж безжурними зривними клубами...

— Чому я маю тікати? Скажіть. Що я поміщиця? Так? Це нічого не значить. Моя совість спокійна... А от вас,— скандувала вона, адресуючи свій рапто-вий сарказм за спину, куди зникла зімнята краватка і зуби,— я б хотіла побачить з матросами.

— Але вони вас уб'ють!— істерично крикнув Чубаров, шпурнувши „прямо в вазон“ свою мокру цигарку.

В одну мить в цвілій уяві Софії Богдановни пролетів давній спогад. Низька чорна ніч над степами. Гурток місцевих поміщиків— „les dames et les demoiselles“ в широкий залі її, в огні канделябрів танцювали кадрили. Враз огні залі померхли, пари спинились, обличчя стали враз сірі, безживні, якісь цопелясті, господар схопився за серце і впав на кріселко. Всі застигли якоюсь страшною гравюрою. Надворі впав день. То водночас в різних сторонах степу спалахнули скирти... Скирти горіли, як гігантські багряні-тульпани, а в одсвітах їх, в світлостінях металась чубаті фігури, рипіли вози, ревли



корови, воли... і ціле стовпище звуків клубилось над домом замість панахиди.

— Уб'ють? — стенулась Соф'я Богдановна. — Мене не уб'ють.

— Вони не дивляться хто...

— Дурниці, панове... Вас... вас б'ють через те, що ви боїтесь і тікаєте. Якби ви сиділи на місці, вас би ніхто пальцем не рушив.

Тисячі полтавчан мигнули в її уяві, один за одним, караваном із півночі. Потім — німецькі салдати в шоломах, кількома етажами до самого обрію, шум і блиск офіцерів, музика, танок... пригашені села, деренчання жниварок в буйних хвилях злотних пшениць, і голос її зазвучав погрозними нотами:

— Вас, Петро Ілліч, і слід... не вбить, а провчити вас! — наступала вона на маленьку фігуру Чубарова, що намагався запалити цигарку. — Ви змінили вже трьох ваших жінок... А скільки було незаконних! Ви брали кожну дівчину в вашім селі... А потім давали покриткам придане. Сором, ганьба! Ви якийсь пав'яїн. І все це на очах цих диких зулусів.

— Брехня, все брехня.

„Півтора ліліпута“, як вона прозвала Чубарова, спочатку став був у позу, кинувши наперед свою коротесеньку ногу, та враз заметався по спальні, скидав і вдягав свою панаму, раз-у-раз підбігав до вікна, зиркав на свій екіпаж, що курився ще в золоті сонця і пилу, і благав очима, руками й ногами — тікати!

— І ви, такий аристократ, така чиста, етична людина... могли брати селянок... Кожну „дівку“. Без панталон, в брудних сорочках, з товстими ногами...

— Абсолютна брехня! — белькотів ліліпут, встромаючи в землю вазона зламану цигарку.

Соф'я Богдановна вміла й любила „пушити“. Ці досить часті процеси Леопольд назвав „штормом“. Тоді весь маєток дрижав, бо буря захоплювала всі кутки і, почавшись десь у палаці, погасала в конторі,



в саду або в стайнях. Так було і тепер. Вона одвернулась гидливо од першого гостя і повела наступ на кремезну фігуру Кованька.

— А ви, Nicolas, вам тисячу раз соромніше. Ви злочинець проти нас всіх, проти мене... Скільки я радила вам: не беріть ви місцевих селян на роботу, не беріть тавричан, не давайте селянам в оренду... У них боги на покуті, а дияволи в грудях... Ні, ви брали цих дияволів. Ви буквально орали ними, бо ви не хотіли заводити машин. Радійте ж. Хай вас палять тепер. У мене нема ворогів. Я не боюся нікого...

Скориставшись з павзи, Кованько вклонився, зробив рух до дверей, Чубаров кинув ще одну гидотну цигарку в вазон і хотів югнути вже в коридор, але голос Софії Богдановни застьобав їх обох на порозі.

— Ви боягузи. Ви злякались тупої юрби. Тікайте. Будьте ласкаві. Але я не боюся нічого. Нічого. Хай іде сюди ціла Росія, я скажу їй в лице — хто вона. Підла, негідна піратка. Ніхай посміє пальцем вдарити мене!..

В горлі їй пересохло, вона налила з графіна стакан лімонаду, що завжди стояв на льоду, і пожадливо пила. В цей момент гості були б уже надворі, але пристав поставив в одвірках свій білий розхристаний китель і ледве вигорнув з горла:

— Ідуть!

Порожні тіла враз стали грубі, важкі, навіть малесенький гість наче став навшпиньки і неймовірно потовщав, а грубий Кованько застиг незграбним колосом.

Знов стало тихо і знову тужно і тонко заграла сопілка.

Голосний рик дромадера зрушив німотну картину.

Гості, зіткнувшись в дверях, випали в коридор, і Софія Богдановна чула, як хруснули ресори, повернулись майже на місці колеса, ляснув батіг, дмухнуло пилом, і топіт копит скажено помчав за масток, у бік Симферополя.



В „Бистро і м'ягло, рухом гієни“, за її власним виразом, поміщиця рушила прямо на пристава, що наче висів на дверях, розкинувши циркулем ноги, як враз задзвонив телефон. Довго, обривно, схвилювано. Звуки забили в долоні і розбіглись по спальні.

Красивим жестом, підкреслено твердо рука в золотім браслеті взяла чорну трубку і піднесла її до лівого уха.

— Да, я... Ти, Фрідріх?... Що?... І не думаю. Ви самі знімаєте паніку.

Назад вона не дивилась, звуків ходи і дверей правим ухом не чула — відчула самими нервами, що на порозі стоять уже двоє. О, він зараз буде благодіти, плазувати на колінах. Прекрасно!.. І щоб „помучить мучителя“, вона довго капризно кидала в трубку слова заперечення, потім стала потроху здаватись, милуючись з власного голосу, і, нарешті уступливо, м'ягло:

— Для твого спокою... Гаразд.

Ще красивіше, спокійно кинула трубку на крючок апарату і хотіла широко пишно пройти мимо двох мовчазно-напружених постатей, як чорний жилет з гидкою краваткою перетнув їй дорогу. Покора, тендітна шляхетність зникла йому з лиця, нахабна ухмілка розцвітила йому калмицькі матові щелепи. І зігнуті трохи в колінах штани, і підборіддя, і губи, і вусики, і ніс — все до самого пушка коло чорної родинки струмило ворожістю.

— Ви на яхту, *ma chère*? так?

— Да. *Oui, mon grand roi.*

Трагічно-спокійно він зупинив її серед спальні, і тихо, з глухою погрозою:

— А ваш обов'язок... що до мене?

— Мій обов'язок?... Невже вам не заплачено?

Вона дивилась в його зрушений злою ухмілкою рот, і знову їй видалось, що золотих зубів там багато. Але то була безумовна помилка: золотих було тільки два, обидва в верхнім





ряду, обіч здорового зуба, і наче стискали його з боків.

— Дешево ви ціните мене, та *germaine*... надто дешево.

— За вашими власними ставками — *mon germain*... розтягла Софья Богдановна і повернулася круто до апарату.

Дві білі, цупкі, нервові руки, що великими пальцями чекально стояли в кишенях, раптом схопили її лікті, терпко і пітно.

— В такому разі, дайте ключ до вашої каси.

— Ха-ха! — вибухла гучно володарка, і мимохіть зирнула на стінку, де висів ридикюль, в якому лежав її дамський бравнінг.

Але гостре око нахаби вловило той погляд. Так само враз він одпустив її руки, зірвав з стіни ридикюль, нагнувся до самого долу і кинув його під канапу.

— Без глупства. Нам немає часу.

Вона бистро зирнула на пристава. Живий циркуль в чоботях вишкірив зуби. На всій динамічній фігурі його лежала якась густа, грозова броня ворожости. І ти, Бруг...

По лиці її залітали зигзаги. Їх вона почувала сама. Вони рождались завжди своєчасно, і їх вона особливо любила. Тоді їй здавалось, що лице — прекрасне, гнівне, призириле — „знищує все і вся, як очі Медузи“.

— Так оце ви такі, *messieurs*?

— Так. Ми такі, *ma-dame*! — і він, недавній Лео, ця сама невинність, розтяг свій підлий голос, як говорять з глухими. — Ну, ви що? Дайте сюди ваші ключі.

Софья Богдановна одразу якось присіла і ворухила губами, як риба. Сонце уже перед заходом заплуталось десь у кущах і простягало в вікно тремтячі, худі, жалісні пальці. Верблюд, мабуть, став, а болісну павзу засвердлив тонкий тужною трубкою журний голос сопілки.



— Ну? Скоріш, скоріш...

Паркет якось чудно хитався. Тіло їй обважніло, і обидві ноги прилипли до одного квадрату підлоги. Пірати стояли суворі і злобні. Потоки ворожости, що вони випромінювали, торкали крайки її пуклів, ліктів, плечей, падали вниз на панчохи, холодно бігли в коліна і морозили чашечки.

— Що ж ви задумались? На ваш вік досить го-  
тівки в City-Bank.

Дійсно: до війни Софья Богдановна держала гроші свої в англійському банку. Коли припинилось сполучення, коли пшениця, шпанка і воли пішли через Одесу на фронт, Леопольд особисто міняв в цьому городі непевну валюту на алмази і золото, і все це складалось в потайну неспалиму шафу за портретом. (Велика німа теж якось холодно жально при-  
щулилась в рямах).

Недвижна усмішка застигла їй на лиці, а очі бездумно дивились в гарячі вуса пристава. Так от чому одіслав він дружину, от чому подруживсь з підлим цим авантюрником! Вони грають давно умовлений текст. Де ті прокляті матроси? Де вони забарились?

— Бери її, відьму! — злетіло з гарячих злобних усів. І раптом циркуль зламався, і бронзове сите лице заструмило їй в очі жаром і злобою. І тепер, на цій відстані, Софья Богдановна завважила, що ліве ухо йому трохи надкушене.

— Ви — злочинець.

Дегенеративний хрипкий регіт розтрусився над рижими пуклями.

Леопольд ступив погрозно до неї. Вона не рухну-  
лась. Ні, вона хтіла, щоб цей пірат докінчив свою справу насильством. І він не примусив чекати. Рап-  
том він рвонув їй плаття на грудях, одірвав од шнурка срібний ключик, скочив на канапе, бистро, з ненавистю збив з цвяхів великий портрет, зірвав з стінки килим і звикло, з розгону, вставив ключ в замок шафи.



Портрет похило повис на віршовках, а фарбована з пінним бюстом цариця ладналась випасти з рями. Але ці рухи і звуки уже очутили власницю.

Могутня з природи натура її, що зросла серед команди і влади, обвіяна степом, шумом гігантських машин, не знала ударів. Короткі хитання вона допускала не з кволости, а скорше з капризу. Чуття до людей ковзали повз неї, не займаючи серця. Зрада була їй чужа, бо вона не знала нестями захоплення. Вона все купувала („купувала вас, monsieur Леопольд!“) як речі, платила всім за роботу і не ждала подяки. І в цьому процесі зради і грабунку її вразила сама метода нахабства, брутальний шаблон — і тільки.

І коли уже шафа, зроблена під колір стіни, одкинула свої дверцята, і рука Леопольда дзенькнула скринькою, вона засвітила на своїм холоднім лиці „глумливо-убійчу усмішку“. Чітко, ясно і холодно стежила вона за тими руками, що з однаковим трепетом забирали і тіло її і метал. Який же огидний він ззаду!

Стоячи сюди спиною, він подав рукою назад скриньку з алмазами, пристав жадливо схопив її обіруч і якимсь задом („які ж у них підло-огидні зади!“) почав одступати зі спальні.

Леопольд безшумно скочив з канапи, став на дверях і переможно, весело крикнув:

— Автомобіль!

Топіт ніг і шум жіночого плаття пролетів коридором, і в ту ж мить затрепетала машина і заклубився сміх полтавчанок: здавалось, він вилітав із мотора.

Запахло бензиновим димом. Висяча цариця схилилась ще нижче і хотіла упасти білим своїм париком на подушку. На стелі рядом грали два круглі зайчики.

— Швидко, швидко, швидко! — гукав Леопольд в коридор таким голосом, наче в горлі йому теж був якийсь своєрідний мотор.



Поміщиця враз стріпнулась і зневажно пішла назустріч грабіжнику. Зійшлись вони близько, груди на груди. Довгий погляд ненависти. Цинічна сила і злоба безсилля.

— Альфонс! Мазурик!

Леопольд тільки скривився. З двома золотими зубами він був подібний на того ховрашка, що стояв при дорозі. Він ковтнув в свій повний живіт колючу образу, потім сіпнувся і враз почав викидати її ковтками:

— Стара повія... Ви гадали, що купили мене до могили?... Ви гадали, що я буду вірний вашому старому м'ясові? Так?... Так знайте ж: я брав усіх ваших дівчат... Кожна полтавчанка, що йшла до вас на роботу, спочатку проходила мої руки... Ви задоволені?..

(„Руки! Руки! Які ж вони слизькі, кощаві, як краби“).

— Я задоволена. Вони у вас таки досить брудні.

Багряні плями загорілись їй на лиці, як палючі жарини, і їй знов захотілося пити.

В короткій спідниці і дорожнім плащі влетіла Еліза. В цім убранні вона була подібна на струса. Лице їй сіяло.

— Готово, Лео. Ходім!

Леопольд простяг руку кокоцці і втягнув її в спальню.

— От моя жінка. А ви... (він зробив жест на портрет) велика...

Галантний паяц пропустив наперед свого струса і поважно - прискорено зашумів коридором.

Коло самих левів димними крилами захопив мотор. Леопольд підхопив під руку Елізу, пристав вловив її за талію і всадив коло себе. Потім до машини підійшла незнайома з грецьким лицем бородата фігура („Пірати, пірати!“) і сіла рядом з шофером. Останнім вліз в дверці він, автомобіль стрельнуv, зрушив, і хмара диму і пилу покотилась за їхніми спинами.



Соф'я Богдановна повернулась до телефону, щоб викликати Фрідріха. Дзвінок продзвонив, але ніхто не озвався („Вони обрізали дріт!“). Чулось тільки якесь зідхання і хухання, немов в апараті сидів огидний глузливий гомункул.

Тоді вона нахилилась до канапи, намацала свій ридикюль, вдяглася в пальто, застібнулась до останнього гудзика і жовта, як мумія, вийшла надвір, де чекав її кучер.

Це була вже остання можливість тікати. Нова хмара куряви з дзвоном і криком мчала уже на маєток. То вже наближались невідомі матроси. З пилу на мить виринали кінські морди, клуби, хвости, голови вершників, цілі букети голів на возах, і стрибало довге горло гармати.

Зевс звернув на орані ниви, пролетів верстви дві пухкими парами і покотив по битій дорозі. Ніч чорними кінсьми безумно мчала по степу. Десять загриміло, кинуло блиск, і закрутилося в шумі утечі.

**VI** За годину володарка степу під'їздила уже до околиць приморського маєтку Фрідріха.

— Розплата! Розплата! — шепотіла вона уривками в тему, і пухкі кулачки її стискалися до болю. І знов в уяві її летів шалений клубок ескадронів... бухали залпи гармат, металася натовпи, шум шипучого вітру свистів їй в лице попелюхами, палив його, хухав у щок, фарбовані губи Елізи загорялись рижими вусами, стрибали гидотні зади, блискали зуби, двоокий зайчик на стелі розбігався плямами білих овець, вівці крутились, їхні морди обертались на людські і парно пливли каруселлю в метелиці.

— Стій!

Екіпаж на бігу зупинився. Стропа силуетів обскочила коней. Соф'я Богдановна провалилась в мороз з відкритим ротом без крику. Але через мить силуети вже тепло гукали круг неї і ляскали кучера.

Це була варта маєтку.

— Мерзота! Я научу вас...



Війнуло духом солоного берега, риби, камки, піску, черепашок, людського житла, розквітливих садів, і вибігли в темні почварні громади будівель — палац, скирти і сараї.

Кожний приїзд *grande-maman* був завжди тут подією. Веранди цвіли всіма фарбами, махали руки, хустки і капелюші, автомобіль підпливав до самого палацу і ниряв в дух жіночих убрань, квітів, говору, сплесків, дитячого вереску... Тепер палац був темний, тьмаво блискали вікна, а над усім дрижало три-вожне мовчання.

З ридикюлем у руді Софья Богдановна, не торкнувшись ресор, скочила легко на пісчану доріжку і гулко пішла на веранду. І вже тут, на самих дверях, у темні теплі руки Фрідріха обняли її плечі.

— Маман!..

В грудях їй стало душно. Крик радості, жалю сіпнувся до горла і розтанув зідханням. Навіть у темі Фрідріх відчув її трепет і ще дужче потиснув в своїй милих обіймах. Хтось другий найшов у темі її руку і лизнув вогкими губами. Без звуку, по самій бороді і теплих м'язистих губах вона пізнала полковника. („Милий, милий! він тут...“). Наче умовившись, — Фрідріх за талію, полковник — під руку, вони повели її в темі коридором, через всю залю, мимо бібліотеки і спальні, і всунули її в світлу, гарячу, повну мужчин і жінок кімнату.

Зідхання, подібне на стогін, прошуміло в кімнаті, і губи, щоки і очі замигали коло Софії Богдановни. Потім вона нагиналась до пахучих дитячих голівок, цілувала тепле волосся і сама підставляла їм холодні сухі свої лиця. Нарешті її всадили в її улюблене вольтерівське крісло. Вона усміхнулася радісно, вдячно, велично.

Тут була в повному зборі вся її фамілія. Жінки були всі в дорожнім, в білих плащах, а чоловіки — незвично, якимось чудно, кумедно вертіли в руках карбіни. Доли посеред кімнати на маленьких колесах



стояла якась чорна чудна блискуча машинка, перев'язана стрічкою, з якої стирчали жовті блискучі набої, подібні на красиві дамські пальчики. Соф'я Богдановна догадалась одразу, що це і є та сама „собачка, що вгамовує села“. Вікно було закрите з середини ставнями, з стелі звисала важка з зеленим абажуром лампа, що світлом своїм робила всі лиця якимись прозоро-містичними, наче вони самі тріпотіли стривоженим саявом.

— Де ж яхта? Це вже неможливо!..

Фрідріх в селянським пальті і в високих мисливських чоботях стояв на одкритих дверях. Він був мисливець, що бив без промаху „зі ста—сто куликів“ і його рука держала свій карабін мальовничо і певно. Але тепер і йому шляхетне красиве обличчя роздражено сіпалось.

— Не хвилюйтесь, панове, — пробасив спокійно полковник. Високий лоб його (він держав картуз у руці) в густій шевелюрі сивого волосся блимав рішучістю, а довга пухната його борода ворухилася строго і красиво.

Звук винтовок, мужські тверді голоси, а головне — присутність цього „старого салдата“, георгієвського кавалера японської кампанії („Вірний, любий, чудесний...“) вернули спокій Соф'ї Богдановні. Вона певно оглянула всіх і навіть зауважила, що в дружини Едуарда, Емілії, був повний живіт, який вона з дивним блаженством держала на коротких, товстих, розкиданих в боки колінах. („Ця істеричка ще приведе ідіота!“). Безхребетний хлопчик її, підсунувши під лікоть її свою гостру голову, роззявив широко рота і дивився на „бабушку“ каламутним, невидючим поглядом. Яка гидота! Відки вона, коли всі сини її здорові, могутні мужчини? І раніш Соф'я Богдановна не любила своїх невісток, але тепер враз, мимоволі її, вся образа „кошмарного дня“ почала повертатися в ненависть до цих трьох жінок, оточених дітьми... Заради цих нікчемних самиць її милі сини



вже й забули за неї, стежать за ними, тремтять за їхній спокій... А чого їм боятись, од кожного звуку кидати плечами, дивитись розп'яттям?..

— Але це глум! — вибухнув Фрідріх. — Я їм наказав привести яхту до берега, як тільки смеркне.

— Зараз вони прийдуть! — покровно обводив полковник усіх своїм безстрашно напруженим поглядом.

— Як їх через півгодини не буде, я їх перестріляю власними руками, — стукнув винтовкою Фрідріх і прислухався кудись на веранду.

Тиша тонко тремтіла.

— Я вам кажу, — басив лагідно полковник, — хвилюватись нема чого. Вони зараз прийдуть... могла зіпсуватись машина...

— Знати не знаю! — одкидав обурено Фрідріх, притоптуючи мислівським чоботом. — Я десять літ годував дармоїдів, щоб вони мені один раз... щоб яхта була мені справна. Як же я можу доїхати нею до Турції, коли вона зараз зіпсована?

— До Турції, може, ще ми не поїдемо, Фрідріх Едуардович, — засміявся полковник і погладив свою чорну бороду, — нам, власне, цю ніч...

— Як так цю ніч?

— За ніч ця мерзота одступить, а на ранок тут будуть вже німці.

— Принаймні, на яхту жінок! — хряпнув злобно дверима Фрідріх і затопав гучним коридором.

Полковник метнувся за ним. По дорозі він щось був впустив і почав нагинатись додолу. Корпус його стояв прямо, тільки ноги натужно зламались в колінах, а рука намагалася дістати паркету. Нагинався він, мабуть, хвилини зо дві, але рука не діставала підлоги, і по лиці йому пробігали конвульсії. („Бідний, бідний полковник“) Од цих його рухів все тіло Софії Богдановні заболіло і терпко гостро занило. Вона встала йому допомогти, але рука вже вловила впущену річ — він піднявся на ноги, немов виринав



із води, і покривуляв слідом за Фрідріхом — кудись, мабуть, до варті.

Після виходу їх у кімнаті запала якась чудна, бо-лізна тиша. Всі застигли на своїх місцях, наче за-снули. Всі пози були нахилені в сторону моря, всі вуха вслухалися в звуки од моря, і Софья Богдановна відчувала, що й мислі їх витяглись якось химерно до моря — всі разом з нею сідають у яхту, всі їдуть на яхті, всі тікають кудись од гнітючої тиші. (Вона колись сміялася з витівки Фрідріха, а вийшло, що яхта його — тепер єдиний для всіх порятунк!). А тиша була така страшно тонка і заго-стрена, що Софї Богдановні видалось, наче зараз зривно заскаче сміх полтавчанок, і безумно зату-жить спілка.

— Де ж Лео, татан? — запитав Едуард. Він про-мовив це шепотом, і хвостик останнього слова вийшов подібний на мукання. Він обережно одставив у бік дуло свого карабіна і підкреслено дзенькнув золотим портсигаром.

— Лео? — Софья Богдановна простягла пухку біду руку до сина і тремтячими пальцями вловила цигарку. Димний вуаль закрив її зблідле обличчя.

— Лео поїхав у Кр... им.

В коридорі молоді, дзвінко затопало, і в двері влетіло два молоді матроси — обоє в кашкетах з стрічками, в свіжих синіх комірчиках. Обидва одна-кові на зріст, однаково тонкі, обидва серйозні, нервові, з качачими рухами, один чорний, як вугіль, другий рудий, як жарина. Вони внесли запах соли, смоли і дзвінких черепашок.

— Яхта готова! — сказали обидва разом і обидва разом в одну мить діловито і строго замкнулись.

Невже цей рудий юний матросик той самий завіт-рений хлопчик, що перекидав через паркан стри-жену шпанку? (Облудний сміх Леопольда зазвучав їй в лівому вусі). Як він виріс! Які шляхетні риси на його лиці... стримані рухи... Він тільки вдихає



перший запах життя своїми тонкими, тугими хортячими ніздрями.

І їй враз захотілось сказати їм обидвом щось тепле, обняти за плечі і поцілувати в молоді уперті голі лоби і в чисті солоні комірчики.

— Готово... Андрюша? — жваво встала Софья Богдановна і взяла рудого матросика за мідного гудзика.

— Так точно! — Знов обидва разом одказали матросики і обидва разом замкнулись. Вони були немов близнюки, один з одним химерно сполучені, з одним почуттям, з одною реакцією.

Вся кімната заворушилась.

Едуард взяв на руки свого калічку, Емілія звела на коротесенькі ніжки свій колосальний живіт і дрібними крочками заляпала мимо чудної машинки, позираючи косо на неї, наче на привид. Nicolas („як він не подібний на п'яницю Кованька! скільки в ньому краси, родової шляхетности!..“) — він повернув свою тонку спину до своєї грубої Грети і, пропустивши вперед старшу пару, зробив ліктем трикутник, щоб взяти за руку татап, як у коридорі зазвучала нервова, гнівна хода, і Фрідріх з своїм карабіном затулив двері.

— Де ви були, ідіоти? Наволоч, падлюки...

— Ми, Фрідріх Едуардович, — так само разом дзвінко були почали обидва матросики, разом засіклись, блискавично зирнулись і нерішуче померхли.

— Я поговорю з вами на яхті.

В цей момент щось крикнуло. Десь далеко за садом. Ще цей крик не розсипався, як з другого боку метнувся цілий стовп гуку, і тупіт цілого натовпу тупо забив по сохлій землі навколо будинку.

— Вони! — прошепотів Едуард і поточився в кімнату. Вагітна дружина його якось чудно, без звуку почала осідати на підлогу. Зойк безхребетного хлопчика засвердлив стелю спіралями. Лямпа зелено заблимала. Фрідріх якось безумно застиг на дверях,



а полковник з зусиллям стрибнув мимо нього своєю кривою ногою і, не зламавшись в спині, якимось боком присів над машинкою. Матросики враз помінялись місцями і стали під стінку. На лицях їм заграла безжурна цікавість.

Першим отямився Фрідріх.

— Ведіть! — він схопив карабін в обидві руки і так дивно зігнувся, наче ладнався до нападу.

Матросики скочили в коридор, але Фрідріх сам вхопив їх за плечі і втягнув назад.

Близький натовп дихав, топав і тонко гудів уже на веранді.

— Нехай ідуть! — прошепотів трагічно полковник. — Перестріляю собак! — Він застиг коло своєї машинки і намагався зігнути непокірну пряму своєю спину. Чорна пухка борода йому танцювала. Його руки, нарешті, вловили машинку за ручки і затрусились на них, наче він бистро писав у повітрі обома руками разом.

Фрідріх переступив широко поріг, закрив двері і замкнув їх ключем.

— Братці, помилуйте! Братці!

Підлога дихнула морозом і якимось чудно хитнулась. Лямпа заблимала тінями.

— Братці! За що ж ви мене? Я ж християнин...

Це кричав кучер.

Глухий звук упав йому на голову, наче зморений кінь фаркнув гарячими ніздрями.

Потім всі ясно чули, як когось тягли коридором, когось виносили, і безладно бухали залпи.

То на милість невідомого ворога здавалася варта маєтку.

**VII** Масивна камінна будівля, півметрові стіни, важкі глухі двері якимось зрушили з ґрунту і затріпотіли, як газова одіж. Невідома юрба якимись швидкими клубками затопляла двір, коридори, веранди. В незграйний тупіт і хрип врзалася рівна, військова хода, фальцетний вереск жінок, — а перед оком Софії



Богдановни мигали рухливі чуби, збиті на бік кашкети, крилаті брилі, зигзаги хтивих усмішок, зарослі вовною вуха, зуби, густі і криві, груди, вузькі і широкі, волохаті і голі, в кохтах, сорочках, гімнастержках, ноги, босі, в чоботях, в постоях — і всі ці уривки людей і одєжі кривились, розпадались, заходились реготом — многонога юрба зривно, коротко дихала і помацки сунула в коридори й кімнати свої ноги і голови. В глухий гул вривалися шуми вогнів — смолоскипи і свічки танцювали над натовпом шлямами.

Білі плащі і капелюші, картузи і головки дівчаток стислися в самий куток і якось чудно дихали вгору, не роблячи віддиху. Софья Богдановна застигла коло Емілії. Права її рука тремтіла біля живота товстої невістки. а з коміра Ніколя струмило їй прямо в рот гарячою парою. Їй здавалось, що всі дихають шумно, ворущаться і шкребуть паркет черевиками. По лицях, поділених світлом зеленої лямпи, стрибало біле і жовте. Фрідріх з своїм карабіном так і стояв коло дверей, полковник упав на коліна, а бліді його пальці ще тонко тремтіли на чорних ручках машинки. Матросики розскочилися по обидва боки полковника і стояли в таких напружених позах, наче ладналися разом упасти йому на спину.

На одну мить натовп був нерішуче спинився, наче нюхав розполіг невідомих йому кімнат, потім здушив, затопав до залі, і звідти одразу ж долетів урочистий голос — хрипкий, старечий, схвильований:

— Браття! Забирайте все! Піт, нашу кров...

По головах, плечах і грудях прошуміла ухвала. Як вони дико радіють! Їхній сміх бризкає кров'ю. Їхній нюх витягає з-за стін безпомічний мозок...

Враз хтось торкнув клявіші роаяля. Дві ноти чутко, сторожко дзенькнули. Звуки сміху розтрусились над звуками музики, немов шугнули за ними в догоню, схопили їх на льоту і задушили в повітрі. Потім, мабуть, кулак упав зухвало на клявіші, роаяль



болізно скрикнув, ранені звуки метнулись по залі, жужмом влетіли крізь двері в кімнату, всі разом упали Соф'ї Богдановні на голову, загули, зашелестіли в волоссі.

Аж ось одна голова спинилась коло дверей, голосно хмикнула носом і сіпнула за ручки. Ще раз. Ткнула тупо прикладом чи ліктем. Почувши запах людей за дверима, натовп швидко, стрибками почав стягати до них свої спини і голови. Калічка десь в гущі плащів ворухнувся, запхикав. Хтось затулив йому рота і зробив іще гірше, бо крізь пальці на мокрих його губах плач виривався як мукання.

Чи можна було згорнутися в вужчий, тугіший клубок, ніж згорнулась цариця степів? Вона була шматок трепету.

Ось воно, її тіло, що займає тепер один аршин простору, малесеньку цятку простору, де кuje її серце. Ось її голова — їй нігде сховатись, звідусіль її видко. Оці груди і ноги — це все... і більше нігде нема таких ніг і грудей, немає другої Соф'ї Богдановни. Тільки тут, за двісті кроків од моря, на краю землі, в глухому степу... Весь світ скотився сюди, котить і котить, тече і гримить — зараз вскочить сюди, розтерзає ці груди, розбризкає мозок, розтопче останнє тремтіння... і не буде нічого. Тільки ця ніч та юрба, та жакливе удушнє дихання.

— А - а, от де главні вакули!

Голос вилетів з якоїсь задушної пащі. Він бризнув стайнею, дьогтем і йодом.

— Ану, вилазьте, деткі...

Лапи і спини напружно завмерли, вслухаючись в шум, витягаючи подих, шелест, мозок з волоссям, — потім жарко зідхнули. Здалось, що двері, як карта, упадуть од цього подиху, і очі, зуби, роти і чуби засакають над нею.

— Вилазьте, прокляті зебри!

Кожний звук у юрбі блискавично рождав свої образи в голові Соф'ї Богдановни. Так і тепер в одну мить



перед нею мигнув її заповідник — слони, ведмеді, лев, кабани, лані, олені — і смугасті молонії зебрів. („Що там... що там тепер?“).

Голоси летіли крізь двері, падали на паркет і віяли холодом ноги. Хлопчик знову заплакав крізь пальці і мукав кудись собі в голову. В тій самій позі напад Фрідріх стояв проти дверей, як мідний пам'ятник Потьомкіну, поривався щось крикнути і не міг витягти голосу. Полковник з безумним зусиллям зігнув своє друге коліно. Воно хруснуло. В цій позі він був подібний на якусь гефсиманську фігуру.

— Виходи з свого согласія!

Схвильоване дихання юрби перетворилося в клекіт. Тепер вона була ще гущіша, дихала туго, одкривши роти, і клубилася парою.

Од жари того клекоту велетенська фігура Фрідріха теж клекотіла і парилася, ставала ще вища, ширшала в плечах, товщала в ногах, набухала якоюсь страшною силою. По його щоці текло дві великі краплини. Він хитнувся, зрушив свої мідні чоботи, ступив два кроки назад і кинув свій карабін до плеча. Губи йому хтиво, злобно одкрились, як паща гігантської риби.

— Геть од дверей! Стріляю!

Зривний регіт розійшовся над клекотом натовпу.

Тоді Софья Богдановна раптом стріпнулася, розвела свій стислий клубок (в колінах стало легко і холодно), злетіла на ноги, пішла прямо на двері і закричала в роти, в самий регіт:

— Наволоч!

Натовп вдарив всім тілом, затрусив спинами, лапами, всіма головами, ляснув і зашумів своїми дальніми кильцями.

— Го-го!

Білі плащі збилися в купу.

Враз одна голова, найвища за всі, піднялась, ткнулася в двері і крикнула:

— Спасай жизнь!



Задзвонила металева луска — то кладнули разом винтовки.

— Стріляй! — крикнув Фрідріх.

В ту ж мить коло Софї Богдановни вдарило, ляснуло, заклекотіло. Чудний дощ заскакав по дверях. То стрибало січене дерево. Натовп крикнув всіма своїми ротами, розпався, кільця його і хвости покотилися з стуком.

Полковник стрибками плазував до дверей по долівці, посуваючи свою машину. Трепіт і пламїнь рвався немов з його бороди, з рота, з його сивого волосся. Він був сам задня частина своєї машини, своєї собачки, бив жерстяними крилами, захлинався од клекоту.

Тупіт натовпу вже пробіг коридором, клубився в дворі, розкидав свої кільця й клубки і тікав мимо палацу, в сад, за скирти і сараї.

— О-а!.. О-а!..

А собачка вибігла вже на веранду, задихалась і такала. Матросики здригнули і вибігли разом туди, в ніч, в галас безладного відступу.

Тоді Фрідріх підскачив в куток, схопив на руки двох своїх дівчаток — купа плащів зрушила і поточилась за ним.

В коридорі Софья Богдановна наступила на щось тепле, живе. Воно рухнулось, зідхнуло їй під ногою. Вона перескочила його. Ридикюль випав їй з рук — вона не нагнулась. Уже на останніх дверях хтось ткнув її в спину, впав на неї коліном, а коли вона піднялась, чиесь задихане тіло вловило її за плаття і плазувало за нею навколїшки.

— О-а!..

**VIII** Відкритих воротах саду збилися на мить („О, які вони страшно вузькі“), зіпилися в душний клубок і прорвались в алею. Чорний сад зашумів і посипав підногисичання. Ззаду забухали залпи Шибки задзвонили й розсипались зойком, сміхом і скаргою. Сліпа порожня луна прокотилась по камінних сараях.

Дзвінке полум'я вистрілів виривало з п'їтьми гнучкі рухливі постаті: то розбитий натовп збирав уже свої кїльця, спини й хвости і котився на штурм порожнього палацу.

Груддя, куші і пеньки стрімголов кидались під ноги Софї Богдановні, дерева вилїтали з п'їтьми, простягали свої руки-галуззя, хватали за лікті, за плечі, збивали капелюш, хльоскали в голову, з лиця, шмагали боляче рот — дерева збігалися в купи, кидались юрбою, гоготїли і шумїли в догоню. По звуку, що збивала кульгава хода, вона пізнала полковника. вловила в п'їтьмі його руку, — той шарпнувся од неї, одскочив кривою ногою на бік і побїг в авангарді. Вагітна, здається, упала, хтось підхопив її під руки і поволик по землі.

— Гу-га! гу-га!

Барабан залпів забив по палацу. То юрба взяла вже веранду — розлетїлась по залах, кімнатах, гримить, шамотить, стрибає, повзе, нюхає свіжий слїд втікачів — почула вже запах, розскочилась лапами, шугає клубками, покотилася в сад, роздуваючи нїздрї...

Бігом!

З „алеї зїдхань“, повернули на „кінську“, а в самому кутку сплелись караваном і полізли через забор. Караван був подібний на купу слїпих, глухонїмих і кривих, що плазували на паперть.

Над запахом яблунь і груш пролетїв гострий запах солоного моря. Чорна тьма враз одстала, почала одступати назад, чорна тьма прискорено почала падать на землю, в одну мить посїріла, і силуети стали гостро — чіткі, наче на сірому тлі густо окреслені вугїллям. Попереду матросики несли на руках двох дівчаток, за ними важко сопів Едуард з своїм неможливим калічкою, затуляючи марно йому широкого мокрого рота. далі Фрідріх з полковником тягли під руки вагітну, по боках Ніколя котились жінки, а Софья Богдановна замикала своїм



частим, нерівним диханням чуткий, насторожний, готовий до крику кортеж.

Аж ось уже берег. М'ягка пахуча камка, як багно, вгрузає по самі коліна, сухі черепашки ламаються, хрущать і дзвонять металом. Тільки море, чорне, як прірва, нерушно стоїть і хлюпає лівно під ноги своєю незримою рінню.

— Гу-а! У-а!

Натовп за пільмою саду, втративши здобич, недоволено клацав зубами, з досади лизав темряву вогненними язиками і ляскав хвостами. Він нишпорить скрізь, шарить, кидає в сторони кільця...

Аж он уже човен. Половиною тіла він виліз на берег і принишк, як п чварна тварина. Рятуюнок! Рятуюнок!.. В колінах солодко, гарно замліло.

На човен кинулись всі разом, шумно, дикою ланкою ліктів, колін, купою шуму і трепету. Застережливий шепіт матросів не спиняв силуетів, і мокрий човен в одну мить захряс переляком і скриками.

Соф'я Богдановна спинилася враз коло човна і чекала.

Матросики, „немов близнюки“, кинулись разом до човна, щоб звести його в воду. Вони сопіли, злобились, наливались вагою — даремне: човен сидів глибоко в піску, теж сопів і ще глибше вривався в непевний ґрунт незримими лапами.

Соф'я Богдановна одразу ж побачила, що човен всіх не підійме, не візьме, зміркувала одразу ж, що залишать неодмінно її та ще, може, полковника — дух команди прокинувся в ній, і вона щось прохрипіла, подібне на звук. Полковник, що всівся з краю човна, так само одразу зрозумів, що лишитися треба йому, метнув у повітрі ногою і випав на берег без звуку.

Тоді Соф'я Богдановна владним жестом одвела на бік матросів і стала, як тінь своєї патронеси-небіжчиці. Не говорила ні слова — тільки бризкала жестами — клубок на човні почав розпадатись і вилазить на берег.



Першими вийшли мужчини. Мало! Геть всі! Мусили вийти й жінки („Яка мерзота! Вони ходять, як дома по килиму — вони ще підіймають високо свої спідниці!..“).

Лишилась тільки вагітна з калічкою та туманні плямки дівчаток. Тоді матросики підхопили човен під ніс і зрушили з місця. Але „клікуші“, ці гидотні жінки, знову вдавили його в пісок. Кривий полковник, з своєю бородою подібний на водяного, прямо кинувся в воду з своїми штиблетами, став по коліна в воді — матросики потисли от берега, і човен захитався на хвилях. Теж по коліна в воді тонкий Едуард покvapно вліз у човен, вловив незграбно весло. („Для чого він бере те весло?“), хлюпнув ним в воду, хитнувся і випав руками за борт. Жінки голосно скрикнули. Глупий скрик полетів „траєкторією“ до самого палацу. Натовп радісно свиснув, ударив тілами і покотив свої кільця і голови.

Спокійний до цього часу, Фрідріх раптом здригнув втратив всю свою шляхетність, кинувся в воду, поклав руки на борт і поліз у човен. Ліз він кручко, незграбно, як краб — човен хилився на бік і грозив зачерпнути води — ноги його в важких мислівських чоботях ковзали об борт, шкрябали й падали з бризком.

Рудий матросик, стоячи по груди в воді, підхопив Фрідріха під живіт і сунув його в човен. Він впав на весла руками й ногами. Одночасно другий матросик з другого боку всунув Ніколя — потім обидва матросики легко і звикло вскочили на човен, пробились до весел і — наче так було й треба, раніше умовлено — туманна тварина підняла свої крила, хлюпко хляпнула ними об воду, розігналась товчками і поплила легко в туман.

Руки й ноги Соф'ї Богдановни враз якось дивно ослабли і вона м'яко, беззвучно сіла на пісок під рокиту. Як він усміхнувся, цей рижий матросик, як зневажно кинув свого володаря! Так, як кидав колись вівці...



Полковник (на фоні свого картуза і бороди він був білий) боком упав на камку, сіпнув за лікоть Софью Богдановну і смикав криву свою ногу. Нога не давалась і хрумала. Нарешті він згорнувся калачиком, наче „спасательний круг“, і кистю руки пригортав до грудей свою бороду. А в ній ворухнулись якісь білі плямки, немов гробачки. Живий круг раз-у-раз сіпався.

Софья Богдановна заплющила очі і давила їх пучками пальців. Тепер і вона сама стала зовсім маленька — тільки десь в голові каламутно рухались вогники.

— Уаа!

Хвиля крику прокотилась над маєтком, зашуміла в саду і проплила мимо лежачих. То зайшлись своїм муком корови, заревли верблуди, яких, очевидно, виводили з стаєнь, заіржали коні — гоготливо, угору, до самого бога. Жалібний стогін рояля прокотився над садом, підповз аж до ніг і дмухнув останнім віддихом в холодні панчохи.

Щось штовхнуло Софью Богдановну. Вона розплющила очі. Це полковник кинув коліном

Падав туман. Прибережні кущі почали роздягатись. („Роздягання римлянок“). Он уже море, чорне, густе, як мазут — он уже тополі, он уже позаду в тумані встають силуети будинків, наче химерна зубчаста стіна, утворена синіми хмарами. Десь боляче, всім своїм гігантським нутром рикнув верблюд, а од рику того туман ще густіше западав на землю. Коротка ніч оголялась.

Аж ось на синій стіні морської рівнини почала рости пляма. То морська тварина, махаючи крилами, верталась на берег, по неї.

Полковник підвівся на лікті і слабо, мертво всміхнувся. Човен бистро підходив до берега. Рудий матросик вже ясно видний, в синім своїм комірці усміхався здаля привітним, інтимним, радісним усміхом („Він такий милий, Андрюша. Як я гупо боялась...“).



Держачися на лікті, полковник випрямив коліна, уперся носками в пісок і, зробивши всім корпусом „горбатий місток“, тяжко підвівся.

Соф'я Богдановна легко злетіла на ноги і обернулася назад. В далеких дворі вирувала юрба. От туману вона була ще густіша. Серед двору крутився верблюд. Він рикав і плювався. Якесь лахмата фігура скочила в м'яке верблюже сідло, — спини розпались, верблюд кинув до моря тонку свою голову, захитався всім своїм тілом, і купа лахміття помчала до берега.

Човен з розгону вривавсь в пісок. Соф'я Богдановна кинула ногу на борт, матросик простяг їй руку, полковник піддержав її і, метнувшись мостом, задихав їй в потилицю. Запахло смолою й сіллю.

Матросик покwapно одіпхнув од берега свою чорну тварину і рівними ударами погнав її в синій туман. Лахматий мужик зупинив на бігу верблюда, повернув його круто назад і повернув до палацу. Він просто катався і нічого не бачив! Улюлюкання, регіт і свист привітали кумедного вершника.

**IX** Коли матросик втягав Соф'ю Богдановну в човен, вона відчула, що він знов усміхнувся і якомсь обережно і ніжно придержав її за лікоть. Тепер вона дивилась йому в потилицю, — сильну, тугу, густо зарослу пушком, і знову їй захотілось сказати йому щось ласкаве, ляпнуть його по плечу, торкнутись його комірчика.

— Андрюша!

Крута шия повернула на бік усміхнуте, миле, інтимне лице. Та хіба він розуміє найтонші порухи серця, цей відданий тупий мужичок?

Юрба одпливала все далі. Тепер була вона подібна на отари шарої шпанки. Тільки туманна фігура вершника скакала туди і сюди в гущі рухливого тіла. Долетіли звуки гармонії. Здавалось, ті звуки рождала сама посипана реготом юрба, то збігаючись враз, то швидко розходячись в сторони.



— Варвари! — прошепотіла Софья Богдановна, і погрозні жовтогарячі плями забігали по сохлім жовтім обличчі.

Кривий сусід, весь мокрий од бризків, стиснув зуби і захитав головою.

— Росія...

В його бороді білили шматочки полови.

Човен з хлюпом мчав у туман. Дика картина мутніла і затягалася хмарами. Враз із тих хмар бризнуло мечами й списами, і дальній маєток повис на гігантських жаринах. В ту ж мить велетенська скирта наубочі підзамчя бухнула димом, блиснули пломені — і закурилась пожежа.

— Стрілять! стрілять ідіотів! — кидала Софья Богдановна прямо в бороду своєму сусідові, що, ще тремтячий і мокрий загорівся рум'янцем і сидів на кормі, як вогнений.

Руденький матрос опустив на мить свої крила, повернув своє багряне, заюшене потом лице і якось криво вишкірив зуби. Короткий недокурочок піднявся йому до самого носа і задимів у риженьке навуся.

— Тепер я подвоюю варту... На кожного мерзотника по десять жандармів! — кидала уривками гнівна володарка. — Я покажу їм, як нищить культуру...

— Бить! Бить і бить таких звірів! — загукав полковник кудись до пожежі, де в багряному мариві металась юрба і гасав очманілий верхівець.

Матросик, що ще дивився сюди, хмикнув самими губами і знову взявся за весла.

В легкім тендітно-багровім тумані яхта м'ягко, капризно хиталась на спокійній гладіні, як мініятюрний казковий будинок. Синім на білому вирізалось яскравими буквами „Софія“. В різних місцях на борту біліло штук вісім матроських курток. Що значить ця мертва вродистість? На носу вирізався яскраво гордовито-спокійний китель капітана, одставного лейтенанта фльоти. Обіч його чорніла друга фігура.

Це ж хто?





В ліктях, в колінях, в грудях занило. Вона пізнала його! Не очима, а тим самим чуттям, що завжди пізнавала його присутність. Так, це од нього пливають ворожі потоки. Він видумав вже бульварну історію, він ошукав уже Фрідріха, всіх, він стоїть, наче нічого не трапилось, і пряде нову облуду. Вони тут усі, його підлі сподвижники...

Огрядний капітан з еспанською борідкою робив жести рудому матросові — куди треба пристати. З - за спини його вирнув високий, тонкий, як жердина, матрос, і теж головою й руками кивав до човна. А два зуби, два золоті зуби відкрилися, блиснули — пірат робить привітну усмішку!

Ні, ні! Пощади не буде!

Рудий матросик ловко затормозив свої весла, і човен з легесеньким хлюпанням, наче з цілунками, причалив до яхти, до самого напису. Пірат, ганебний пірат, зігнувшись в колінах, простяг до човна ту саму руку, що грабувала її касу — холодну, з тремтливими пальцями.

Соф'я Богдановна не підняла голови і владно штовхнула вперед полковника. Той метнув своєю ногою, ухопився за борт і виліз на яхту. Тим самим жестом Соф'я Богдановна пропустила й матроса і простягла обидві руки капітанові. Але пірат, що пильно стежив за кожним рухом її, вловив її за лікті, міцно потиснув кошавими пальцями, і ноги її відчували хитку палубу яхти, ніс почув підлий запах його духів, а очі вздріли тупе підборіддя і ту саму мерзенну краватку. Вона зрозуміла його: він благає її про мовчанку!

Ні, ні!

Капітан з почуттям поклав по два поцілунки на її обидві руки і одкрив уже задоволено рот для команди матросам, як Соф'я Богдановна, вся гнів і обурення, спинила його проти себе.

— Що це значить... капітан? Як смів зайти сюди... на мою яхту... цей... ця... людина?



Капітан ошелешено опустив руки „по швам“. Осяйне лице йому одразу ж померхло. Він став тонкий і вузький, наче під китем були кості сухітного.

— Софі!

Він щось лопоче, він реагує до її шляхетности!

— Я вас питаю, капітан... як смів цей... ступити ногою... на палубу моєї яхти?

— Софья Богдановна! — капітан промочив ковтком пересохле горло.

— Робіть своє діло, капітан! — закричав владно пірат, владно схопив руку Софії Богдановни і шарпнув її в сторону.

Поміщиця рвучко вирвала руку, одвернула гидливо і рушила на капітана.

— Клівер шкот! — скомандував тихо капітан.

Чорний матросик пересмикнув вірвовки, парус хляпнув, черкнувши в спину полковника, хитнуло туди і сюди — яхта враз перетворилась в гігантського білорожевого лебедя і хитливо пішла по гладіні.

Капітан хотів пройти далі, але Софья Богдановна поклала йому руку на плече і давила його трепетом пальців. Вона хиталася разом із яхтою.

— Я вас питаю, капітан... як ви пустили на мою яхту цю... наболю?

Губи капітанові легко здригнули. Він ловив рукою свій кортик.

— Це ж ваш... муж, Софья Богдановна.

— Це — злодій!

Зацікавлені шумом матроси легкими „кошачими“ стрибками почали збігатися в групу. Якись глумливі усмішки літали їм по обличчях.

— Софі! — прошипів глухо - погрозно пірат. — Не скандальте себе перед матросами...

Він втретє хотів вловити її руку і потягти до каюти. Але Софья Богдановна одштовхнула його з огидою. По гарячій лиці застрибали уже улюблені її зигзаги.

— Капітан! Я вам пропоную... зараз же скинути цю банду в човен...



Матроси всі разом повернули в той бік, де безпорадно розкинув руки свої самітній човен, і стримано засміялись в долоні. Цей сміх стьобнув гнівну володарку. Вона стріпнулась, обернулася бистро на самих носках і кинула їм прямо в одкриті глузливі роти:

— Геть звідси... хами!

Матроси метнулись на бік і застигли похилою купою.

Софья Богдановна одступила зневажно од них, одвернувшись і кинула голову в далеч. Там, у бік Турції, свіжо розцвічена сонцем, клубилась химерна картина: з златносиніх воріт пливли каравани воздушних верблюдів, купи задуманих вершників, у чалмах, у чадрах, в кольорових халатах. Каравани і люди хитались, хиталася яхта, хиталась повна синя гладінь. Гнівна володарка вловила рукою рожеве крило роздутого паруса і вище підкинула голову. Ця поза була мальовнича, і в шляхетній уяві мигнуло казкове порівняння: так мала пливати на білім човні-черепасі і та Амфітріда, яку везли фантастичні тритони, трублячи в свої звучні ракушки...

— Софья Богдановна!

Голос пірата розсипав красиву фантазію.

— Я вас...— він посунув трепітні руки в кишені і недвозначно роздув їх на штаних. („Він ще сміє погрожувать!“).

— Я перевішаю вас, мерзотників, на щоглах, — закричала Софья Богдановна і пішла на купу матросів.

Одним стрибком капітан підскачів до власниці. Він боявся спинять її дотиком, і його біла рука тріпотіла, наче прив'язана. Чорний матросик з жмутом мотуззя в руці югнув капітанові під ліктем, поставив на Софью Богдановну своє вугільне лице і хухнув їй в обличчя смердючим димом махорки.

— Я розстріляю вас на палубі!

Ціла стропа комірців, кашкетів і опуклих лобів обскочила Софью Богдановну.

— Тихше, тихше, тьотя!



Чорний матросик кинув вперед одну ногу, до самих черевиків поміщиці, шпарко нагнувся до неї і дмухнув їй в волосся цілою хмарою диму. Волосся їй закурилось.

— Нахаба!

Софья Богдановна махнула рукою в браслеті, і шока матросові скрикнула. На мить він застиг, ковтаючи біль, а коротка цигарка в куточку відкритого рота смалила йому чорне навусся. Тоді вона вирвала з губ цинічний недокурок і кинула в воду. Цигарка засичала і загойдалась на хвилях.

— Братці! Наших б'ють...

Білі куртки, комірці і кашкети збилися в густий гарячий клубок і здавили Софью Богдановну. Вони змінилися вмить: зlobні зуби („білі, як молоко“) вискочили їм із ротів, по ніздрях забігали конвульсії, брови вгинались, підводились, опуклі лоби наливалися міддю, вагою, а кінці стрічок застріпотіли гадючками.

Полковник, який розкрив свій золотий портсигар і простяг його чорнявому матросику, так і стояв, немов просив милостиню.

З нею самою теж сталося щось дивне — тепер вона бачила все: і далекі бронзові обриси берега, що здавався гігантським браслетом, і рожево-прозоре вухо Андрюші, і живу, зламану буквою „Л“ брову матроса-жердини, і блискучий козирьок капітана, — яхта враз стала така вузька, тонка і мала, немов черепашка, — а вся вона сама теж в одну мить стала якась скрупульозно маленька, зигзаги спинились, погасли — обличчя стало чудно-тверде, нерухоме, як кістка — їй здалось, що вона балансує по якомусь канату.

Звук удару тріпотів ще під парусом. Може, то ляпнув сам парус, може, то слухова смана... Добре було б, якби нічого не трапилось, якби яхта мирно пливла по мусянжовій гладіні, а вона мальовничо стояла на борту і стежила гру дельфінів...

Але права щока матросові горіла, а куртки злиплися в купу і жарко дихали їй в лице запахом риби, смоли і махорки.

— Повертай!

Це крикнув Андрюша. („Ах ти, п'явка, слимак“).

Біло-блідий капітан прорвався крізь куртки.

— Панове...

Але було пізно. Шалений клубок неминучости уже покотився по палубі.

— Вези назад гадину!

Чорний матрос пересмикнув мотуззя, парус ляснув Софії Богдановні через голову, яхта глибоко хитнулась, зробила на хвилях дугу, парус вигнувся груддю і загорівся проти пожежі гарячим юним рум'янцем.

— Капітан!... Фрідріх!

В каюті зарухалось, виткнулась із дверей голова Фрідріха без картуза, потім метнулась знайома жарина вусів, широка скибка нахабного рота Елізи — і перелякані ноги задріботили нерівно по палубі. Матроси, немов за командою, одскочили купою на бік — кілька зривних хрипків — хрипка блискавична ухвала, і вся яхта наповнилась куртками, погрозними рухами, гадючками рижих стрічок — заметались команди.

— Марш в каюту!

Жердина-матрос підскаочив щільно до Софії Богдановни і зневажно ткнув її ліктем. Вогняні крапки затанцювали перед очима володарки. Крізь ці вогні вона бачила і далеку синю пожежу, і розкидані руки човна, і босі ноги Фрідріха, що поспішав до неї на виручку. І коли вже ноги були од неї кроках у двох, як жердина-матрос штовхнув його кулаком в груди, і він одлетів на мотуззя.

Полковник швидко зашкутитьгав до каюти. Стрічний матрос з карабіном в руці метнув приклад догори і чекав його бороди. Коли полковник з острахом хотів проскочити мимо, приклад карабіна тупо



ляснув його по спині. Полковник крякнув, мотнув головою і поповз до каюти: права нога його не згиналась, дізла тільки ліве його коліно.

Другим біг Леопольд. Він хотів обминати матроса, але той перетнув йому путь і ткнув його в стегно. Живіт у жилеті якось глухо загук і присів на каюту. В очах Софії Богдановни тільки блиснула його лисина.

Потім щось прошуміло мимо плаття володарки і впало, як камінь („Боже мій! Вони б'ють капітана...“). Білий китель повинно піднявся і почав стирати пучками пальців чорні в колінах штани.

Гидка скибка і жарина вусів нирнули в каюту, — і білий вулик зашумів і зарухався.

— Іди, к... проклята!

Той самий приклад, як сокира, метнувся догори і чекально спинився. Софія Богдановна стала і почала одступати назад, прямо на Фрідріха, що тремтів під щоглою, наче розп'ятий. Жердина-матрос підскочив до неї з другого боку, схопив її руки. Софія Богдановна ткнулась йому в плече головою, вловила зубами за куртку і почула на своїх губах щось тепле й солоне.

Рудий матросик нирнув їй під ліктем — блиснуло щось синьо-вогненным блиском і закололо Софію Богдановну в груди, як голка.

Вона тільки бачила руку — стиснуту, з синіми жилами, зовсім близько од своїх грудей. І не було ні страшно, ні боляче, тільки якесь чудне омертвіння, якесь дивне примирення і жаль до себе самої. Вона похилилась на борт і скривила губи. Повний парус хляпнув по самій воді, вона спинилась бульбами, і безліч білих овець потяглися до неї, до самого лиця, тонкими смішними наївними мордами. Рудий хлопчик бадьоро підняв передню вівцю за тонесенькі ніжки і вловив її за живіт. Ніжки вівці ковзнули в забор, хруснули, бризнуло щось, смугаста вівця безшумно впала на той бік і загойдалась на хвилях. Відкілясь виплили малпи в білих одежах, білий-



білий дід вловив зубами свій лікоть, жадливо, смачно, кумедно сосав його — потім упав і зідхнув — попелухи вийнули губами, і закрутилась безшумна метелиця.

Яхта, як гігантський лебідь, вилитий з щирого золота, рівно і гордо йшла на синьо-багрову пожежу, одкидаючи пінно-рожеві мережки.

Нехай не здивується ніхто, що я,

## І Н Т Е Р М Е Д І Я

Ібн Рошд, філософ і медік, коментатор Арістотеля, потрапив у літературні критики молодого кінокефальської літератури. І те, що я зроду був араб, і те, що як уже тисяча літ покійний і перебуваю у Пеклі, не заважає мені судити про цю літературу.

Бо я також був суддя, як батько мій і батько мого батька суддя в Севільї, а згодом у Кордові, і краще можу судити про літературу, ніж ті білі мавпи, що звуться „учителі словесности“.

Як я довідався з кінокефальських книг, „учителі словесности“ — це ті істоти, що поклялися за невеликі гроші любити всю чисто літературу своєї нації, а надто ту її частину, автори якої уже покійники.

Вони присягнули, що коли вони читатимуть хоч наймізерніший твір цієї літератури й такий, що проти Курилихи, то їм усе таки тектиме з рота слина, очі їм будуть д'горі, повіка півзаплющені, борода стирчатиме вгору, як деякий осиковий кіл на могилі цього покійника.

І вони присягнулися, що коли читатимуть твір нового, ще не славетного автора, то слина всохне на їхніх солодійських губах, повіки розтуляться, очі витріщать, як у давно здохлого і сильно смердючого краба, і борода коливатиметься, як осиковий стовбур при морським вітрові в десять балів і більше. Так заприсяглися ці



люди, і я, Ібн Рошд, називаний від франків Авероес, суддя добрий, винувачу їх кривоприсяги.

Вони читали уваги Курилової і кладуть на них свою руку, присягаючись. Але вони читали також Венгєрова, Айхєнвальда і на них також кладуть свою руку, присягаючись. І в розумі їхнім сумирно живуть илжа і правда і не сперечаються між собою.

Тому я, Авероес, сміливо беруся судити про Дніпровського твір „Яхта Софія“. І я вбачаю, що всі герої, що в ньому є, не герої — а шакали. Навіть сама Софія, і вона розуміє, що всі вони шакали, але сама є тільки стара і люта гієна.

Отож твір цей без героїв, і борода учителів словесности коливається, як осиковий стовбур під морським вітром у десять балів і більше. Коли б вони уміли дивитись, то забачили б у тім творі героя.

Герой той — повітря. Це повітря густе й насичене грозою й пахне потом і кров'ю. У тім паркім повітрі, мов міраж, бовваніє далеко чоловік. Він один — і не один. Його багато. Він війною йде на шакалів. Це він не людина, а форма — руки, ноги, скуйовджена голова, мідний, але мовчазний язик. Але повітря густе й насичене грозою, і вже в нім народжується людина. І в кінці твору ноги його біжать, руки б'ють і мідний язик гуде, як дзвін у грозу. Герой того твору — грозове повітря.

Я пишу це спокійний і ясний, і я бачу, як в учителів словесности починає цебеніти слина, очі їхні заплющуються, зіходять повіки і борода стає мов деякий кіл угору. Вони починають розуміти. Вони готові розуміти Вони готові вже визнати автора за покійника і присягтися, поклавши руки на його труп.

Але я, суддя добрий, одвожу їхні руки. Він ще не вмер, цей автор. Вам рано ще точити слину! Він ще живе, і я сподіваюсь, що він напише ще багато оповідань про те, як народилася в грозівім повітрі людина, як вона подивилася навкруги й побачила світ, колись чужий, а тепер свій. Селям алейком!



І Куди  
іду,  
куди несу  
безмежне

САРКАСТИЧНЕ  
РОМАНЦЕРО <sup>1</sup>

О. ВЛИЗЬКО

серце —  
повне сонцем!?  
Навряд, чи мечедзвонним  
каледонцем  
пісенну  
осіянову  
красу!

І все ж таки дивлюсь  
на світ —  
в рожеву призму!  
Я недалекий  
од рафаелізму!  
та, люба,  
ось про це  
і рідним  
і своїм

коли ж повім!?

II Струхлявілі! —  
Готуйте обійми! —  
Відчиняйте ворота! —  
іду! —

Що романтиком я  
народився,

це написано  
і на виду!  
Ви в історії —  
порох, —  
це ясно, —  
але віком  
Петрарок

---

<sup>1</sup> Цей вірш поза своєю тематикою належить до „Романтичного словника“.



старі! —  
З вами буду  
сьогодні  
ридати —  
покохавши  
Лауру,  
в марі...

**III** Квилять тужного  
предтечі —  
з вечора до ранку, —  
сови...

Од твоїх очей овечих  
мінористом тимчасовим  
За міщанським  
Ханааном

плачу,  
плачу,  
як Ізраїль,  
під балконом —  
дон - Жуаном —  
дому —  
каравансараю.

Чую —  
лірик  
і росту між  
місяцем,  
та бруком —  
гроном  
виноградним.  
Глупа суміш  
із Хафиза  
з Кальдероном  
на твоїй панує зоні.  
Образ твій —  
рядном над плотом —  
висне,  
наче в Тенісоні —

наді мною —  
Ланселотом.  
Ну й куди піду  
без тебе?  
... Любий,  
дальній,  
милий степе!  
Чи рознести,  
як солому,  
на Миколі  
вороному  
по тобі,  
оцю ось тугу,  
непідтянуту попругу —  
крови й серця  
                молодого!?

Ну та й що з усього  
                того!? —

Знову глянеш,—  
знову станем;—  
Я—  
туман  
над Хуайнанем!

Ти  
так легко  
у болото  
мук моїх  
вростеш,  
як лотос!

І тебе —  
мені  
любити  
і тебе —  
не потопити  
у жазі моєї прірви!..  
Цить,



о серце!—  
Знищи!—  
Вирви!—

Не любов,—  
о, ні,—  
конання,  
те,  
що з вечора,  
до рання—  
бродить  
кляте  
в серці,—  
лазить,—  
сантимиентами  
малясить,  
труїть розум,  
труїть м'язи  
синім камнем  
куперваси!..

Зиньте  
тужного предтечі,—  
куці барди,—  
чорні сови!—  
Вірю!—  
Од очей овечих,—  
я нещасний—  
тимчасово!..

**IV** Не прийдеш,  
як вчора!—  
Не впаду  
у синь—  
листям  
з осокара,  
молодих хотінь!  
Не полину  
з вітром

до примарних міст...

Тільки місяць

титром

упаде

на лист!

**V** Пізно,

а чи рано,—

все мені одно,—

стану

дон - Жуаном

під твоє вікно!

Забрешить гитара

і можливо вб'є

золотим ударом

моє.

...

Синю серенаду

про Шехерезаду

з вітром —

віч - на - віч

заспіваю —

в ніч...

Очі розума світіть вперед...

**Т**и бачив, о сине І Н Т Е Р М Е Д І Я  
Всесвітньої Мате-  
рії, що Влизько римує „призму“ з „рафаелізмом“. Але не спіши засуджувати за це молодого і тобі близького Влизька.

Краще придивися, як тепло і міцно сидить у нього непоетичне кінокефальське слово „тимчасово“. Як „лотос“ римує з „болотом“ і виростає в це болото, і знову виростає з нього. Воістину добрі добирає слова цей співець, і я, підіймаючи очі з від манускриптів, з охотою слухаю його співу. І за те, що спів його сумний не спіши засуджувати його, о сине Матерії. Бо, як вогонь, спалюючи зів'яле листя пальми,